

Židovke dobrotvorke – uloga ženskih članova židovskih obitelji za vrijeme Prvoga svjetskog rata u banskoj Hrvatskoj

LJILJANA DOBROVŠAK

Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar"

Zagreb, Hrvatska

Ljiljana.Dobrovsak@pilar.hr

VIJOLETA HERMAN KAURIĆ

Hrvatski institut za povijest

Zagreb, Hrvatska

vherman@isp.hr

Autorice u radu nastoje pokazati koliki je bio doprinos ženskih članova istaknutih židovskih obitelji u humanitarnim akcijama tijekom Prvoga svjetskog rata u brojnim gradovima širom Hrvatske i Slavonije. Nakon povijesnoga uvoda u temu obrađena je djelatnost židovskih društava u svakom pojedinom mjestu za koje su autorice uspjele prikupiti barem neki podatak. Pritom je posebna pozornost usmjerena na identificiranje imena i prezimena žena koje se spominju u izvorima, pretežno novinama i spomenicama društava, te ustanovljivanje u kakvim su obiteljskim vezama bile s muškim nositeljima istoga prezimena, nešto poznatijim javnim službenicima ili istaknutim gospodarstvenicima.

Ključne riječi: žene; Židovke; gospojinska društva; dobrotvorni rad; društveni život; Prvi svjetski rat; banska Hrvatska

Uvod

Rad počinjemo konstatacijom povjesničarke Ide Ograjšek Gorenjak, koja je na početku svoje knjige o položaju i ulozi žena u međuratnom razdoblju napisala da "ženska povijest više nije novo historiografsko područje",¹ jer je svakim danom sve više radova o toj temi, pa je i ovaj rad jedan od onih koji idu tome u prilog. Iako se interes za proučavanje žena u povijesti razvijao usporedno s interesima raznih povijesnih tema, oni koji su se bavili tom tematikom,

¹ OGRAJŠEK GORENJAK, *Opasne iluzije*, 9.

u prvom redu žene, doživljavani su kao amateri, a njihovi tekstovi kao zabavno štivo. Danas prevladava ipak nešto povoljnije mišljenje o istraživačima tih tema i sve je više povjesničara obaju spolova koji se bave ulogom žena u povijesti. Umjesto kratkoga i nedostatnoga pregleda historiografije o povijesti žena i načina na koji su se razvijali rodni studiji, upućujemo čitatelja na najiscrpniji do sada napisan pregled o tome,² a mi ćemo se ovom prilikom više orijentirati na Prvi svjetski rat i ulogu žena u njemu.

Dok inozemna historiografija naveliko objavljuje radove o položaju žena i njihovoj ulozi za vrijeme Prvoga svjetskog rata,³ hrvatska je historiografija tek na početku bilo kakvih istraživanja.⁴ Sustavnih istraživanja još uvijek nema na vidiku, premda bi se tek tada moglo govoriti o znatnom istraživačkom iskoraku. U zadnje vrijeme pojavljuje se sve više radova o toj temi, čak je i jedno poglavlje knjige povjesničarke Ograjšek Gorenjak posvećeno ženama u Prvom svjetskom ratu, ali sve to još uvijek nije dovoljno da bi se sagledala prava slika položaja i uloge žena u Hrvatskoj prije i tijekom Prvoga svjetskog rata. Kako se od 2014. obilježava stogodišnjica početka rata, većina muzeja i arhiva priredila je izložbe o Prvom svjetskom ratu i tiskala kataloge. No ni u njima se žene ne spominju u zadovoljavajućem opsegu, jer je vrlo malo poglavlja posvećeno ulozi žena, te slobodno možemo reći da ih se u dobrom dijelu kataloga i ne spominje. Žene se uglavnom spominju u znanstvenoj i stručnoj literaturi koja se bavi problematikom društvenoga života, dobrotvornim akcijama i priredbama, zbrinjavanjem gladne djece i ratnim zapošljavanjem žena.⁵ Ovdje ipak treba spomenuti magistarsku tezu Antonije Tomičić o radnicama u Zagrebu tijekom Prvoga svjetskog rata, koju je obranila 2016. na Srednjoeuropskom sveučilištu u Budimpešti i time otvorila posve novo područje istraživanja.⁶

Identična je situacija i s radovima koji govore o ulozi Židova i Židovki tijekom tih ratnih vremena. I o njima se više pisalo u svijetu,⁷ a u nas je ta

² Isto, 9-29.

³ GRAYZEL, *Women's Identities at War*; GRAYZEL, *Women and the First World War*; SIEBRECHT, "Martial Spirit"; FELL, "French women do not wish to talk about peace", 53-66; ACSÁDY, "In a Different Voice", 105-123; SHNYROVA, "Feminism and Suffrage in Russia", 124-140; BRAYBON, *Women Workers*; ROBERT, "Women and work in France"; DANIEL, "Women's Work"; DANIEL, *The War From Within*; RANDOLPH HIGONNET, *Behind the Lines*; HEALY, *Vienna and the Fall*, 163-210.

⁴ HERMAN, "Bibliografija radova", 491-498; HERMAN KAURIĆ, "Prvi svjetski rat u hrvatskoj historiografiji", 21-44. Ni u jednom od tih pregleda ne navode se radovi o ženama u Prvom svjetskom ratu jer ih jednostavno nema.

⁵ OGRAJŠEK GORENJAK, *Opasne iluzije*, 54-67; HERMAN KAURIĆ, "Za naše junake", 228-231; JURIC, "Zagreb u Prvome svjetskom ratu", 121-144; URODA KUTLIĆ, *Prvi svjetski rat u zbirnkama Kulturno-povijesnog odjela MMK*, 17-19; KRULJAC SEVER, *Prvi svjetski rat u čazmanskom kraju*, 49; KOLAR, *Zbrinjavanje gladne djece*; KOLAR DIMITRIJEVIĆ, "Briga Podravine", 130-157; HERMAN KAURIĆ, "Dobrotvorne akcije", 94-101; BOBAN, "Stradanje žena", 7-16; KECMAN, *Žene Jugoslavije*.

⁶ TOMIČIĆ, „*Women Workers in Zagreb*”.

⁷ ROZENBLIT, *Reconstructing a National Identity*, 59-81; ROSE, *Jewish Women in Fin de Siècle Vienna*.

problematika samo dotaknuta, i to u tek nekoliko radova koji se bave Židovima u Hrvatskoj za Prvoga svjetskog rata.⁸

Zainteresiranost inozemne historiografije za ulogu žena u Prvom svjetskom ratu ne iznenađuje, jer je taj rat zbog svojega opsega i dužine trajanja donio velike promjene na društvenoj sceni Europe, posebice u položaju i ulozi žena općenito. Budući da su muškarci ratovali po bojištima, žene su bile prisiljene preuzeti njihove uloge. Dotadašnja uloga supruge i majke tijekom rata zamijenjena je ulogom “hraniteljice” i “čuvarice obitelji”. Tradicionalan odnos prema ženi počeo se mijenjati već za rata, no nakon njegova završetka i uspostave mira vlade su u suradnji s radničkim sindikatima u većini slučajeva poduprle povratak muškaraca na posao i povratak žena u krug obitelji.⁹ U Engleskoj se već tijekom Prvoga svjetskog rata ustalio pojam *home front* ili pozadina, vezan isključivo za aktivnosti žena izazvane ratom, za razliku od *war front* ili bojišta, koji se odnosi na muške aktivnosti.¹⁰

Da bismo došli do uloge žena u Prvom svjetskom ratu, trebalo bi objasniti kakav je bio njihov položaj pred izbijanje rata. Tijekom XIX. stoljeća u većini europskih zemalja počeo se mijenjati obiteljski, radnički i politički život žena. Budući da je XIX. stoljeće bilo stoljeće revolucija (1789., 1830., 1848., 1871.), raznih ustanaka i masovnih demonstracija, sve to donosi promjene u društvu, osnivaju se nove nacionalne države (Italija, Njemačka), pojedinci dobivaju pravo govora i pisanja, udruživanja i pravo glasanja, ali samo muškarci. Većina je žena do sredine XIX. stoljeća dobivala nikakvo ili minimalno obrazovanje, a njihova se uloga u društvu svodila samo na onu supruge i majke. S industrijskim, kulturnim i znanstvenim napredovanjem društva pojavljuju se pojedinci koji su započeli borbu za ljudska prava, pa su se i žene počele buniti protiv vjekovne podređenosti muškarcima.¹¹

Izbijanjem Prvoga svjetskog rata položaj žena i njihova uloga u društvu počinju se bitno mijenjati silom ratnih prilika. U ratu su se muškarci borili, a žene su ih iščekivale, njegovale i oplakivale. Istovremeno su bile prisiljene zamijeniti muževe na njihovim radnim mjestima u tvornicama i tako se ubacuju u do tada isključivo “muška” područja i zanimanja. Žene su počele raditi sve “muške” poslove, upravljaju plugovima i automobilima, počinju raznositi poštu, bave se vodoinstalaterstvom, voze tramvaje i kamione, izrađuju granate

⁸ Prvi rad o položaju Židova za vrijeme Prvoga svjetskog rata objavljen je kao poglavlje “Doba patnji i novih nada (1914. – 1918.)” u: GOLDSTEIN, *Židovi u Zagrebu*, 25-58. Slijedili su: DOBROVŠAK, “Fragmenti povijesti Židova”, 427-454; DOBROVŠAK, “Fragments from the history of the Croatian Jews”, 113-136; DOBROVŠAK, “Fragmenti iz povijesti Židova”, 1-4; DOBROVŠAK, “Izginuše div-junaci”, 4; HAMERŠAK, DOBROVŠAK, “Croatian-Slavonian Jews”, 94-121; DOBROVŠAK, *Židovi u Osijeku*, 275-297; DOBROVŠAK, *Židovi u Srijemu*, 181-193.

⁹ URODA KUTLIĆ, *Prvi svjetski rat u zbirnama Kulturno-povijesnog odjela MMK*, 19.

¹⁰ GRAYZEL, *Women's Identities at War*, 11; RAUCHENSTEINER, “The First World War”, 415-440.

¹¹ FUCHS, THOMPSON, *Women in Nineteenth Century Europe*; BOXER, QUATAERT, *Connecting Spheres*; CLARK, “Female Sexuality”, 54-92; GOOD, GRANDNER, MAYNES, *Austrian Women in the Nineteenth and Twentieth Centuries*.

u tvornicama oružja i rade u mnogim drugim zanimanjima. No najvažnije od svega jest to što su počele samostalno raspolagati novcem. Velike vojne potrebe rezultirale su činjenicom da su upravo tvornice oružja postale mjesta gdje se zapošljavao najveći broj žena i zahvaljujući njihovu angažmanu uvelike je porasla proizvodnja oružja. Žene su održavale ulice i perivoje, bile su željeznički ložači, čistile pruge od snijega i istovarivale robu iz vagona, ali su radile i sve druge poslove kojima su mogle osigurati opstanak svojih obitelji.¹² Na selu su preuzimale vođenje gospodarstava i uključile su se u obrađivanje zemlje, što je do tada bio isključivo muški posao, a slijedom toga preuzele su i brigu o popravcima na kući i oko nje.¹³ Žene su bile angažirane i u mnogim vrstama volonterskih radova preko brojnih dobrotvornih i humanitarnih društava i udruga.¹⁴ Mnoge od njih volontirale su u Crvenom križu ili pak bile medicinske sestre na bojištima, gdje su izravno sudjelovale u ratu, te su na taj način pomagale unesrećenim vojnicima.¹⁵

Ono što se događalo u europskim zemljama nije mimoišlo ni Hrvatsku,¹⁶ samo je pitanje obima. Tako je u *Ilustrovanom listu* objavljeno nekoliko fotografija pod zajedničkim naslovom "Hrvatska žena u ratno doba", gdje su žene prikazane kao "listonoše" i kondukerke u tramvaju.¹⁷ Prilozi u novinama koji govore o ženama nisu rijetkost, osobito kada govorimo o njihovu dobrotvornom radu. Budući da u većini slučajeva ne postoji arhivska i muzejska dokumentacija o radu društava i da su spisi društvene problematike unatoč velikom

¹² URODA KUTLIĆ, *Prvi svjetski rat u zbiricama Kulturno-povijesnog odjela MMK*, 17-19; JURIC, "Zagreb u Prvome svjetskom ratu", 135-136; OGRAJŠEK GORENJAK, *Opasne iluzije*, 74-88.

¹³ KOLAR DIMITRIJEVIĆ, *Radni slojevi Zagreba*, 52-58; OGRAJŠEK GORENJAK, *Opasne iluzije*, 57-89.

¹⁴ HERMAN KAURIĆ, "Dobrotvornost u Prvom svjetskom ratu", 45-52.

¹⁵ HERMAN KAURIĆ, "Za naše junake", 136-137; ČAČKOVIĆ, "Žena kao dobrovoljna bolničarka", 33-38.; "Naša bolničarska ekspedicija na ratištu", *Narodne novine* (dalje: NN) (Zagreb), br. 197, 24. 8. 1914.; "Naša bolničarska ekspedicija na ratište", *Jutarnji list* (dalje: JL) (Zagreb), br. 759, 23. 8. 1914.; "Bolničarke za bojno polje", NN, br. 296, 28. 12. 1917.; "Bolničarke za bojno polje", JL, br. 2087, 30. [29.] 12. 1917.; "Vojničko odlikovanje Hrvatice", NN, br. 131, 8. 6. 1916.; "Vojničko odlikovanje Hrvatice, bolničarke u Srbiji", JL, br. 1515, 9. 6. 1916.

¹⁶ Tekstovi koji govore o položaju žene u XIX. stoljeću u Hrvatskoj: ŽUPAN, *Mentalni korzet*; ŽUPAN, "Uzor djevojke", 436-452; HAYS, "Valjane majke", 85-95; OGRAJŠEK GORENJAK, "On uči, ona pogađa", 157-179; IVELJIĆ, *Očevi i sinovi*, 278-297.

¹⁷ "Hrvatska žena u ratno doba", *Ilustrovani list* (Zagreb), br. 29, 21. 7. 1917., 603. Slični tekstovi pojavili su se i u drugim dnevnicima, primjerice: D. K., "Ženske radne sile i svjetski rat", *Hrvatska* (Zagreb), br. 1480, 28. 8. 1916.; Đuro BASARIČEK, "Žene, koje rade", NN, br. 244, 24. 10. 1916.; "Prvi ženski kondukeri u Zagrebu", NN, br. 233, 19. 9. 1914.; "Zagrebački ženski kondukeri", *Obzor* (Zagreb), br. 261, 22. 9. 1914.; "Žene kao listonoše", *Obzor*, br. 83, 24. 3. 1915.; "Ženske listonoše", JL, br. 1106, 29. 4. 1915.; "Žene u javnoj službi", NN, br. 221, 27. 9. 1916.; "Ženske u gradskoj službi", *Obzor*, br. 113, 28. 4. 1916.; "Žene u gradskoj službi", NN, br. 85, 13. 4. 1916.; "Čišćenje gradskih ulica", NN, br. 105, 8. 5. 1916.; "Seljakinje uređuju perivoje i nasade", JL, br. 1429, 14. 3. 1916.; "Zagrebačke vijesti – traže se žene ratnika", *Novine* (Zagreb), br. 22, 20. 1. 1917.; "Ženske namještenice za vojne bolnice", *Obzor*, br. 39, 10. 2. 1917.; "Zarada za ratničke žene kod drž. željeznice", JL, br. 1856, 12. 5. 1917.; "Ženske pisarničke službe kod javnih ureda", *Obzor*, br. 85, 28. 3. 1917.; "Namještenje gospodja i gospodjica kao pisarničko osoblje kod domobranstva", *Obzor*, br. 88, 31. 3. 1917.

obimu sačuvane arhivske građe vrlo rijetki, mnogobrojni članci objavljeni u onodobnom tisku (*Narodne novine, Obzor, Narodna/Hrvatska obrana, Ilustrovani list, Srijemske novine, Sisački glas, Hrvatsko pravo, Jutarnji list* i dr.) pokazali su se neiscrpnim izvorom podataka o radu ne samo židovskih gospojinskih nego i svih ostalih društava.¹⁸ Ovdje ipak treba naglasiti i činjenicu da je izlaženje brojnih listova, dnevnika i novina obustavljeno odmah na početku rata, pa je bilo gradova i mjesta koji do raspada Austro-Ugarske Monarhije nisu imali svoja glasila, što nam znatno otežava istraživanje i praćenje svakodnevnoga rada društava.

Uz tisak, nezaobilazan izvor bila su nam izvješća o radu društava i spomenice, no i jednih i drugih ima tek nekoliko.¹⁹ Uz te izvore najkorisnije su bile spomenice i radovi o radu Crvenoga križa tijekom rata²⁰ te spomenice drugih civilnih udruga i organizacija (gospojinska, humanitarna, kulturna, prosvjetna, školska i posmrtna društva te razne vjerske udruge) i radovi o njima.²¹ Kako su Židovke u novinama predstavljane kao supruge, kćeri ili majke uglednika, vrlo često nije im navedeno osobno ime, nego su spomenute kao supruge, kći ili majka "tog i tog", što nam je otežalo detektiranje pojedinih neupitno istaknutih žena. Iako smo pokušale otkriti njihova imena, neka ipak nismo uspjele, pa ih i u ovom tekstu navodimo kao supruge "tog i tog".

Položaj Židovki u Hrvatskoj do Prvoga svjetskog rata

Povjesničarka Iskra Iveljić u knjizi *Očevi i sinovi. Privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća* opisala je žene, supruge i kćeri pripadnika zagrebačke privredne elite, među kojima je bio nemali broj židovskih obitelji. Privrednici, očevi i muževi u XIX. stoljeću držali su svoje žene što dalje od svojega poslovnog svijeta, očekujući od njih da budu tek dobre supruge i majke

¹⁸ "Hrvatske žene i rat. Rad gospojinskih odbora za ratnu pripomoć", *Obzor*, br. 263, 23. 9. 1914.; "Djelovanje naših ženskinja u ratno doba", *NN*, br. 255, 1. 10. 1914.; "Odbor zagreb. gospodja za ratnu pripomoć", *NN*, br. 229, 17. 9. 1914.; "Iz odbora zagrebačkih gospodja za ratnu pripomoć", *NN*, br. 262, 5. 10. 1914.; "Iz odbora zagrebačkih gospodja za ratnu pripomoć", *JL*, br. 829, 6. 10. 1914.

¹⁹ *Izvještaj Izraelske Ferijalne kolonije za dvogodište 1917. – 1918.; Spomenica Izraelske Ferijalne kolonije u Zagrebu; Izvještaj Izraelske Ferijalne kolonije za dvogodište 1919. – 1920.; Dobrotvorno društvo "Prehrana"*.

²⁰ *Osijek i okolica za svjetskog rata*; KRONIČAR, "Osječke gospogje", 138-153; HUSINEC, *110 godina Crvenog križa u Križevcima*; ŽIDOVEC, *Hrvatski Crveni križ*; SRŠAN, ĐUKIĆ, *Povijest Crvenog križa u Osijeku*; KOVAČIĆ et al., *Stazama dobrote*; MIŠKOVIĆ, STOJANOVIĆ, "Uloga i značaj organizacije Crvenog križa", 154-166; JALŠIĆ ERNEČIĆ, ERNEČIĆ, "Crveni križ Koprivnice", 25-27.

²¹ ŠILOVIĆ, *Karitativni rad za vrijeme rata*; PRLENDA, "Žene i prvi organizirani oblici", 319-332; BENYOVSKEY, "Dobrotvorna gospojinska (ženska) društva", 73-93; ANIĆ, "Prilog poznavanju djelatnosti društava", 57-76; ANIĆ, PERŠIĆ KOVAČ, "Prilog poznavanju ženskih društava", 82-106; LONČARIĆ, "Dobrotvorna djelatnost", 407-428; LONČARIĆ, *Varaždinska dobrotvorna društva*; OSTAJMER, GEIGER, "Dobrotvorna djelatnost dakovačkih društava", 159-192; DOJČ, "100 godina", 53-61; KOLAR DIMITRIJEVIĆ, *Društvo čovječnosti*; ŠVOB, "Razvoj ženskih općih i židovskih organizacija", 268-282.

ili spretne gospodarice kuće, da se znaju lijepo odjenuti, pristojno ponašati i ugodno ćaskati u društvu. Njihova javna djelatnost dugo se ograničavala isključivo na dobrotvorni rad. Ista pravila vrijedila su i u židovskim građanskim obiteljima. Školovanje žena u XIX. stoljeću bilo je uglavnom u funkciji odgoja i obrazovanja dobrih supruga, nacionalno svjesnih majki i spretnih kućanica. Hrvatska javnost našla se podijeljena u pitanju obrazovanja žena jer su se konzervativni krugovi tome opirali, smatrajući to opasnom prijetnjom strogo tradicionalnoj podjeli uloga na mušku i žensku sferu djelovanja, a s druge je strane obrazovanje bilo važno sredstvo prenošenja intelektualnih i moralnih vrijednosti društva na nove naraštaje. Zbog toga se do kraja Prvoga svjetskog rata društveni položaj žena počeo mijenjati nabolje, jer im je omogućena bolja naobrazba, čime su otvarani novi putovi emancipacije, pa se žene afirmiraju u određenim zanimanjima (učiteljice, profesorice, pedagoginje, umjetnice, privrednice, znanstvenice, liječnice i publicistkinje). Ženama iz elitnih slojeva pružale su se mnogo veće mogućnosti nego onima iz srednjih i nižih slojeva, ali one su često bile i sputanije od običnih pučanki zbog dvostrukoga građanskog morala.²²

Društveni položaj žena privrednih elita u Hrvatskoj krajem XIX. stoljeća bio je složen. S jedne strane, djelovale su isključivo unutar obiteljskoga života, a s druge su strane zahvaljujući boljem školovanju i sklonosti mnogih roditelja da im se ipak dopusti nesmetani razvoj sposobnosti imale bolje preduvjete za samostalniji nastup.²³ Školovale su se uglavnom u rodnom mjestu ili najbližem većem gradu, a samo iznimno moglo se dogoditi da djevojka iz dobre kuće odnosno pripadnica građanske elite rođena pretkraj XIX. stoljeća pođe na studij u veliki grad. Ako je tako već moralo biti, onda je to u najboljem slučaju bio konzervatorij ili neka umjetnička škola u Beču. Tako je, recimo, osječka književnica Vilma Vukelić (rod. Miskolczy) iz ugledne gornjogradske židovske trgovačke obitelji pohađala privatni internat u Beču.²⁴

Ako bi im roditelji dopustili studiranje, dopuštali bi u najboljem slučaju medicinu, umjetničku akademiju, glazbu ili pedagogiju.²⁵ Među takve ubrajaju

²² IVELJIĆ, *Očevi i sinovi*, 278-297; ŠEGO, "O ženama u 'Viencu'", 141-160; ČERVENJAK, ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, "Modernizacijska kretanja", 129-141; OGRAJŠEK GORENJAK, "On uči, ona pogađa", 157-158.

²³ IVELJIĆ, *Očevi i sinovi*, 296.

²⁴ KOVAČ, "Jake žene", 1-3; VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 389-402; DOBROVŠAK, *Židovi u Osijeku*, 355; OBAD, "Vilma Vukelić", 4-6; "Vukelić, Vilma". Vilma Vukelić (Osijek, 8. veljače 1880. – Zagreb, 20. ožujka 1956.), kći osječkoga židovskog trgovca Juliusa Miskolczyja. Školovanje je započela u Osijeku, gdje je pohađala djevojačku školu, a nastavila u Beču (1893. – 1895.). Po udaji (1902.) za časnika Milivoja Vukelića (1873. – 1938.) polagala je maturu u Rijeci 1911., a 1912. započela je studij biokemije u Münchenu i Jeni, gdje je bila među prvim ženama u toj struci na tom sveučilištu. Uslijed izbijanja Prvoga svjetskog rata prekida studij i vraća se u Hrvatsku, gdje joj je službovao suprug. Nakon rata živjela je u Osijeku, a potom se preselila u Zagreb. Nakon rastave otišla je u Pariz, a pred početak Drugoga svjetskog rata vraća se u Zagreb. Za života je objavila jedno književno djelo, roman *Die Heimatlosen (Ljudi bez domovine)*, Leipzig, 1923.) koji se kritički bavi položajem židovske etničke zajednice u Mađarskoj u posljednjem desetljeću prije Prvoga svjetskog rata.

²⁵ Više o istaknutim ženama u hrvatskom židovstvu u: KOVAČ, "Jake žene", 1-3.

se slikarica Elsa Rechnitz,²⁶ potom slikarica i kiparica Ruža Meštrović (rođ. Klein), prva supruga kipara Ivana Meštrovića,²⁷ te manje poznata kiparica Emma Siebenschein, supruga predsjednika Židovske općine u Zagrebu Roberta Siebenscheina (predsjednik Općine 1912. – 1920.).²⁸ Tu spada i medicinska biokemičarka Marijana Fischer Hermann, odvjetak poznate osječke donjogradske obitelji Hermann,²⁹ te socijalna antropologinja i pedagoginja Vera Stein Ehrlich, kći građevinskoga poduzetnika Adolfa Ehrlicha i nećakinja arhitekta Huga Ehrlicha.³⁰ Uz nju je i njezina mlađa sestra, književnica i prevoditeljica

²⁶ Isto; DOBROVŠAK, *Židovi u Osijeku*, 339; BRLOŠIĆ, *Elza Rechnitz*. Elza Rechnitz rođ. Basch (Wrocław, 28. svibnja 1876. – Osijek, 6. siječnja 1946.), umjetnica. Kći vlasnika tiskare i knjižare Hermana i Julije Basch rođ. Monasch. U rodnom je Wroclavu završila pučko i srednje školovanje, nastavila se usavršavati u Banskoj Bystrici (Slovačka), gdje je upoznala budućega supruga Milana Rechnitza, s kojim se 1897. preselila u Osijek. Nakon toga se upisala na Umjetničku akademiju u Budimpešti i školovanje je nastavila u Münchenu i Parizu. Krajem 1905. vratila se u Osijek, gdje 1906. priređuje prvu samostalnu izložbu. Za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske sklonila se u Italiju, a nakon završetka rata vratila se u Osijek.

²⁷ VLAISAVLJEVIĆ, *Ruža Klein Meštrović*. Ruža Meštrović rođ. Klein (Donja Višnjica, 20. lipnja 1883. – Zagreb, 10. veljače 1942.), slikarica i kiparica. Potkraj XIX. stoljeća s obitelji se preselila u Beč, gdje se školovala i radila kao kitničarka. Ondje je 1904. upoznala kipara Ivana Meštrovića, za koga se udala 1907., a do 1911. živjeli su u Rimu. Zbog njegove nevjere otišla je u Njemačku, gdje se od početka 1922. školovala u Dresdenu. Od Meštrovića se službeno rastala 1925. godine. Izlagala je na međunarodnoj izložbi u Rimu (1911.), na Proletnom salonu u Zagrebu (1923.) te u Španjolskoj i Južnoj Americi.

²⁸ ALUJEVIĆ, "Kiparica Renée Vranyczany-Dobrinović", 159-169; ŠIK, "Iz Siebenscheinove porodične kronike", *Židov* (Zagreb), br. 12, 25. 3. 1938., 9; BABIĆ, *Akademija likovnih umjetnosti 1907. – 1997.; 1907. Od zanosa do identiteta*. Emma Siebenschein rođ. Munk (Beč, 3. rujna 1869. ili Zagreb, 28. studenoga 1869. – Zagreb, 1960.), slikarica i kiparica. Kći Heinricha i Anne Munk, no postoje oprečni podaci o mjestu i datumu rođenja. Bila je u prvoj generaciji studenata Akademije likovnih umjetnosti (1907.), tada zvane Privremena viša škola za umjetnost i umjetni obrt. Slikarstvo je studirala u Pragu, Beču i Parizu, a modeliranje je učila kod Roberta Frankešića Mihanovića. Najpoznatija je po izradi Freudreichova poprsja koje se nalazi u predvorju Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu. O Emmi Siebenschein poznato je vrlo malo, osim da se udala za pravnika, gospodarstvenika i židovskoga aktivista Roberta Siebenscheina.

²⁹ ŠIKIĆ, "Marijana Fišer-Herman", 284-285; BORČIĆ, "In memoriam", 272-274; LALJAK, *Marijana Fišer-Herman*, 7-8. Marijana Hermann-Fischer (Čepin, 7. listopada 1897. – Brdovec, 8. siječnja 1994.), medicinska biokemičarka, kći Mirka Hermanna i Malvine rođ. Steingraber. Srednju školu polazila je u Beču (1911. – 1914.) i Osijeku, gdje je maturirala (1916.). Studij kemije i fizike završila je na Filozofskom fakultetu u Beču (1921.), gdje je iste godine i doktorirala na biokemiji. Godine 1923. nastavila je studij anatomije, fiziologije i fiziološke kemije u Beču, a od 1931. do 1932. studirala je botaniku i farmakognoziju u Zagrebu. Dok je boravila u Beču, radila je u Općoj poliklinici i tvornici "Koreska", a potom u Higijenskom zavodu i Školi narodnoga zdravlja (1926. – 1941.). Nakon Drugoga svjetskog rata zaposlila se kao predavač na Farmaceutsko-biokemijskom fakultetu u Zagrebu. Osovala je Zavod za kliničku kemiju (poslije Zavod za medicinsku biokemiju) i utemeljila Hrvatsko društvo medicinskih biokemičara.

³⁰ "Ehrlich-Stein (Erlich-Stein), Vera"; FELDMAN, "Vera Stein Erlich", 141-160; ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ, "In memoriam" (2001), 275-277; ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ, "In memoriam" (1980), 105-107. Vera Stein Erlich (Zagreb, 4. listopada 1897. – Zagreb, 9. kolovoza 1980.), hrvatska psihologinja i socijalna antropologinja. Studirala je pedagogiju i psihologiju, a 1924. diplomirala psihologiju u Beču. Za Drugoga svjetskog rata napustila je Nezavisnu Državu Hrvatsku, živjela je u Splitu, na Visu i u Italiji. Nakon rata radila je na Sveučilištu Berkeley (1951. – 1960.), pa se vraća u Zagreb, gdje predaje na Filozofskom fakultetu i Fakultetu političkih nauka. Autorica je brojnih knjiga.

Ina Jun-Broda.³¹ Ovdje bismo mogli spomenuti i Ivku barunicu Ožegović,³² rođenu u židovskoj obitelji, iako je poslije konvertirala na katoličanstvo, no u "srcu je ostala židovka".³³ Njezin humanitarni rad zabilježen je u Ligi za zaštitu djece i brojnim drugim organizacijama za vrijeme Prvoga svjetskog rata.

Statistika kaže da je na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće od ukupno 177 učenica iz zagrebačkih privrednih obitelji upisanih u Licej između 1892. i 1901. bilo čak 47 % Židovki. Isto tako, pred Prvi svjetski rat (1910.) od svih nepismenih žena "izraeličanki" je u gradu Zagrebu bilo tek 3,18 %, u Osijeku 5,59 %, a u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji 6,01 %.³⁴

Djelatnost židovskih društava i istaknute članice

Sve do kraja Prvoga svjetskog rata, pa možda i još cijelo desetljeće poslije, ženski društveni aktivizam u židovskim obiteljima ograničavan je na dobrotvorni i humanitarni rad u raznim udrugama. Nema židovske zajednice u Hrvatskoj koja nije imala židovsko gospojinsko društvo preko kojega su djelovale supruge, kćeri i majke uglednih Židova. Po izbijanju Prvoga svjetskog rata pa sve do 1917. društveno-politički život unutar židovskih zajednica potpuno je zamro.³⁵ Brojna židovska sportska, cionistička i kulturna društva prestala su djelovati. To je bila posljedica odluke bana Ivana baruna Skerleca Lomničkog (br. 4.232/Pr. od 27. srpnja 1914.) kojom je sasvim zabranjen rad svih društava kojima je Zemaljska vlada odobrila pravila, osim Crvenoga križa, a bilo je zabranjeno i osnivanje novih društava ili društvenih podružnica. Prema naredbi, bilo je zabranjeno sazivanje i održavanje skupština svih vrsta (godišnje skupštine, sjednice odbora ili ravnateljstva) kao i sudjelovanje u njima, a svim

³¹ "Broda, Ina"; "Jun-Broda, Ina". Ina Jun-Broda rođ. Ehrlich (Zagreb, 18. travnja 1899. – Zagreb, 16. kolovoza 1983.), hrvatska književnica i prevoditeljica. U Zagrebu je završila Konzervatorij, u inozemstvu je studirala ritmiku, rehabilitaciju i ortopedsku preventivu. Otvorila je privatnu školu za ritmičku i zdravstvenu gimnastiku 1934. godine. Za Drugoga svjetskog rata napustila je Nezavisnu Državu Hrvatsku i otišla u Split, zatim u partizane i potom u Italiju. Od 1947. živjela je u Beču. Pisala je na njemačkom i hrvatskom jeziku, a na njemački jezik prevela je djela mnogih hrvatskih pisaca.

³² BOGDANOVIĆ, "Barunica Ivka Ožegović", 11-24. Barunica Ivka Ožegović rođ. Hayos (Hirschl, Hiršler) (? , 31. siječnja (?) 1873. – Zagreb, 26. siječnja 1923.). Rođena je u židovskoj obitelji, ali nije poznato gdje. U dobi od deset godina doselila se u Podravinu. U Zagrebu je završila Žensku preparandiju, a potom Učiteljsku školu sestara milosrdnica. Iako joj je bilo ponuđeno da nastavi školovanje u Budimpešti, zaposlila se kao namjesna učiteljica u Općim pučkim školama (muška i ženska pučka škola) u Koprivnici. Godine 1896. udala se za Ljudevita baruna Ožegovića od Barlabaševca i vjerojatno je prilikom udaje prešla na katoličanstvo. Nakon udaje i prestanka rada u školi započinje s humanitarnim i karitativnim radom. Jedno vrijeme živjela je u Budimpešti, pa na obiteljskom imanju Guščerovec i na kraju u Zagrebu. Posebno se istaknula u vrijeme Prvoga svjetskog rata, kada je bila angažirana u radu Lige za zaštitu djece i kao bolničarka u bolnici Crvenoga križa u Obrtnoj školi u Zagrebu.

³³ *Isto*, 11, bilj. 2.

³⁴ KOVAČ, "Jake žene", 1-3; MIROŠEVIĆ, "Pučko školstvo", 11; *Statistički godišnjak kraljevine Hrvatske i Slavonije 1906. – 1910.*, 43.

³⁵ GOLDSTEIN, *Židovi u Zagrebu*, 27-28; GOLDSTEIN, "Dobrotvorno i socijalno djelovanje", 285-300.

prekršiteljima prijetila je kazna zatvora do dva mjeseca i novčana globa od 600 kruna.³⁶ Spomenuta banska naredba ipak je ostavila mogućnost iznimki te je ban u dogovoru s Vojnim zapovjedništvom u Zagrebu, a uz preporuku županijske i gradske oblasti, pojedinim društvima mogao dopustiti nastavak djelovanja. Ubrzo je ban dopunio tu odluku (22. rujna 1914.) i dopustio vladinim povjerenicima da samostalno odobravaju nastavak rada dobrotvornim društvima za podupiranje i prehranu djece te potpornim društvima za slučaj bolesti i/ili smrti.³⁷ Pretpostavlja se da je do toga došlo zbog velikoga broja molbi različitih društava koja su namjeravala pomagati svojim mobiliziranim članovima i njihovim obiteljima.³⁸

Po toj odluci, rad su morala zamrznuti cionistička, dačka i kulturna židovska društva, kojih je ionako bilo nekoliko, a s radom su mogla nastaviti gospojinska i dobrotvorna društva te Hevra Kadiša, ali su se morali prilagoditi ratnim pravilima.³⁹ Samo za neka židovska društva sa sigurnošću znamo kada su prestala s radom, jer su istraživanja rijetka, no pretpostavka je da je ta naredba vrijedila za sve. Oslanjajući se na onodobni tisak, možemo zaključiti da su rad obustavila sva društva cionističke orijentacije. Tako su u Zagrebu obustavili djelovanje Izrael-sko hrvatsko literarno društvo, Židovsko akademsko potporno društvo i Židovski akademski kulturni klub "Judeja".⁴⁰ U Vinkovcima je prestalo djelovati Cionističko društvo "Zion", u Bjelovaru Židovsko cionističko građansko društvo, u Slavanskom Brodu Cionističko društvo "Jehuda Halevi", u Karlovcu Karlovačka židovska omladina, u Križevcima Cionističko društvo "B' ne Jisroel" i Cionistički klub, u Požegi Židovski literarni klub, u Osijeku Cionističko društvo "Theodor Herzl", u Vukovaru Cionistička organizacija omladine vukovarske itd.⁴¹

Posmrtno društvo Hevra Kadiša (*Chevra Kadischa*), koje se brinulo o njegovanju siromašnih bolesnika i podupiranju siromašnih članova, kao i o pokapanju umrlih članova općine, nastavilo je djelovati, ali se nisu održavale izborne skupštine niti su organizirani izbori za predsjednike društava. Hevre Kadiše, uz svoje društvene obveze, uključivale su se u humanitarni rad na razne načine: skupljale su razne sitne potrepštine, krevete, uplaćivale novčana sredstva podružnicama Crvenoga križa ili sudjelovale u potpisivanju ratnoga zajma.⁴² Osim toga, održavale su molitve za "časno u boju pale vojnike".⁴³

³⁶ HERMAN KAURIĆ, "Za naše junake", 53-54; HERMAN KAURIĆ, "Koliko je društava djelovalo u Zagrebu", 427-463; HERMAN KAURIĆ, "Ozračje dobrotvornih priredbi", 49-71; HERMAN KAURIĆ, "Dobrotvornost u Prvom svjetskom ratu", 45-52; HERMAN KAURIĆ, "Dobrotvorne akcije", 94-101.

³⁷ HERMAN KAURIĆ, "Za naše junake", 53-55.

³⁸ OSTAJMER, GEIGER, "Dobrotvorna djelatnost đakovačkih društava", 161.

³⁹ DOBROVŠAK, "Fragmenti iz povijesti Židova", 433-434.

⁴⁰ GOLDSTEIN, *Židovi u Zagrebu*, 26, 30.

⁴¹ DOBROVŠAK, "Fragmenti iz povijesti Židova", 431.

⁴² HERMAN KAURIĆ, "Za naše junake", 140; HERMAN KAURIĆ, "Koliko je društava djelovalo u Zagrebu", 430; GOLDSTEIN, *Židovi u Zagrebu*, 25, 31; DOBROVŠAK, *Židovi u Srijemu*, 189-190; "Chevra Kadiša' za ranjenike", *NN*, br. 272, 10. 10. 1914.; "Potpisivanje ratnog zajma u Vukovaru", *Sriemske novine* (Vukovar), br. 43, 29. 5. 1915.

⁴³ "Bogoslužje u izraelitičkom hramu", *Hrvatsko pravo* (Varaždin), br. 8, 20. 2. 1915., 2.

S radom su nastavila i židovska gospojinsko-dobrotvorna društva, no još uvijek ne znamo koja sve i koje su im bile aktivnosti u ratnim uvjetima. U Osijeku su djelovala dva izraelitička dobrotvorna gospojinska društva, u gornjogradskoj i donjogradskoj općini, i bila su uključena u sve dobrotvorne akcije.⁴⁴ S radom je nastavilo i vinkovačko Izraelitičko dobrotvorno gospojinsko društvo,⁴⁵ u Koprivnici Izraelitičko gospojinsko društvo,⁴⁶ u Vukovaru Izraelisko gospojinsko dobrotvorno društvo,⁴⁷ a u Varaždinu Izraelitičko gospojinsko društvo.⁴⁸ U Zagrebu su s radom nastavili Izraelisko Gospojinsko društvo Jelene Pristerove, Izraelska ferijalna kolonija i Djevojačko židovsko društvo "B'not Cijon".⁴⁹ Godine 1917. ponovno se bude društva i društveni život, pa dio društava obnavlja rad te i iduće godine: Literarni sastanci izraelske omladine u Zagrebu,⁵⁰ Židovska omladina u Zagrebu,⁵¹ Izraelisko hrvatsko literarno društvo u Zagrebu i Židovsko akademsko potporno društvo⁵² i Izraelisko gospojinsko društvo u Sisku (rad obnavlja početkom 1918.).⁵³ Osnivaju se i neka nova, poput Židovske čitaonice⁵⁴ i Djevojačkoga cionističkoga društva "Morija"⁵⁵ u Osijeku.

Članice onih židovskih društava koja su zamrzнула svoj rad uključivale su se u društveni rad na druge načine, uglavnom preko lokalnih gospojinskih dobrotvornih i humanitarnih društava ili podružnica Crvenoga križa, gdje su prikupljale hranu, odjeću i razne potrepštine, ali i novčana sredstva za Ratnu pripomoć, te slale pakete na bojišta. Kada bi se u novinama objavljivale liste imena odlikovanih znakovima Crvenoga križa, među njima se nalazio "lijepi broj Židova oba spola".⁵⁶ U podružnicama Crvenoga križa i nekim nežidovskim dobrotvornim društvima Židovke su bile u samom vrhu uprave kao predsjednice odbora ili cijeloga društva.⁵⁷ Prilikom organiziranja sanitetske službe u Zagrebu gospojinska društva dopala je briga za prikupljanje zavoja, hrane i ostalih potrepština neophodnih ranjenicima, a Odbor zagrebačkih gospođa jedini je

⁴⁴ DOBROVŠAK, *Židovi u Osijeku*, 251-252, 275-297; *Narodna obrana* (Osijek), br. 276, 19. 11. 1914.

⁴⁵ ŠALIĆ, *Židovi u Vinkovcima i okolici*, 370-371; PRUTKI, *Vinkovački kraj u Velikom ratu*.

⁴⁶ ANIĆ, "Prilog poznavanju djelatnosti društava", 62; ERNEČIĆ, *Slobodni i kraljevski grad Koprivnica u Prvom svjetskom ratu*, 26.

⁴⁷ HORVAT, *Vukovarska društva*, 20-21; DOBROVŠAK, *Židovi u Srijemu*, 181-201.

⁴⁸ LONČARIĆ, "Dobrotvorna djelatnost", 407-428.

⁴⁹ HERMAN KAURIĆ, "Za naše junake", 67.

⁵⁰ "Literarni sastanci izraelske omladine", *Židov*, br. 1, 1. 1. 1918., 1.

⁵¹ "Purimska zabava žid. Omladine", *Židov*, br. 5, 1. 3. 1918., 3-4.

⁵² "Izrael. Hrv. Literarno društvo u Zagrebu", *Židov*, br. 11, 1. 6. 1918., 3; "Žid. akad. potp. Društvo", *Židov*, br. 11, 1. 6. 1918., 3.

⁵³ "Razne vijesti", *Židov*, br. 2, 16. 1. 1918., 4.

⁵⁴ DOBROVŠAK, *Židovi u Osijeku*, 288; "Židovska čitaonica u Osijeku", *Židov*, br. 4, 1. 11. 1917., 6.

⁵⁵ "Dopis iz Osijeka", *Židov*, br. 20, 16. 10. 1918., 5.

⁵⁶ "Odlikovanja Crvenoga križa", *Židov*, br. 4, 1. 11. 1917., 6; "Službeno", *NN*, br. 240, 19. 10. 1917., 1.

⁵⁷ BENYOVSKY, "Dobrotvorna gospojinska (ženska) društva", 91.

dobio pravo prikupljati novčane doprinose za vojnike i njihove obitelji. Da bi se te akcije što uspješnije provodile, osnovan je Savez ženskih udruženja grada Zagreba, a jedno od udruženja u tom savezu bilo je i židovsko.⁵⁸

Već početkom rujna 1914. počele su dobrotvorne akcije, premda je najveći broj akcija proveden tijekom 1915. i 1916. godine. Žene su bile angažirane u prikupljanju pomoći vojnicima na bojišnici, invalidima, obiteljima mobiliziranih, poginulih, ranjenih i zarobljenih vojnika, ratnoj siročadi i siromašnim građanima. Ta pomoć ogledala se u sakupljačkim akcijama za poboljšanje opremljenosti vojske općenito, akcijama za pomoć vojnicima na ratištu, akcijama za ranjenike, za obitelji mobiliziranih vojnika, za pomoć zarobljenima i akcijama za podizanje spomenika poginulim vojnicima. Kada su počeli stizati ranjenici, članice gospojinskih i inih društava dočekivale su ih na željezničkim kolodvorima i nudile im okrepu hranom i pićem prije odlaska do bolnica. Kako je ranjenika bilo sve više, žene su se organizirale u pribavljanju dostatnih količina rublja i zavojnoga materijala. Među prvim akcijama za pomoć vojnicima na bojištu bilo je pribavljanje tople odjeće. Izrađivale su se kape, šalovi, rukavice, čarape i svi ostali grijači zglobova, odnosno sve ono što je vojnicima moglo olakšati život u zimskim uvjetima. Ubrzo su organizirane akcije prikupljanja ljekovitoga bilja za vojnike i ranjenike, najprije kupinova lišća, a idućih ratnih jeseni još 16 različitih vrsta ljekovitoga bilja. Posebne akcije bile su "Jedan milijun cigareta za našu vojsku" i "Božić na ratištu" za prikupljanje božićnih darova (cigareta, rukavica, listova papira, olovki, knjiga, bilježnica, džepnih maramica, čokolade i sl.).⁵⁹

Uz sakupljačke akcije kojima se nastojalo pomoći vojnicima na ratištu i ranjenicima u bolnicama, žene su bile uključene u organizaciju ili su same organizirale brojne dobrotvorne zabave, priredbe i humanitarne koncerte s ciljem da se cjelokupan prihod od priredbi, ili jedan njegov dio, usmjeri prema dijelovima društva koji su bili najviše pogođeni ratom: ratnim invalidima i njihovim obiteljima, siromašnim obiteljima čiji su hranitelji bili na europskim ratištima i ranjenicima.⁶⁰

Nerijetko su supruge, majke i kćeri židovskih uglednika (odvjetnika, liječnika, činovnika, rabina ili predsjednika židovskih općina) odlazile u bolnice i bile njegovateljice i bolničarke te pružale utjehu ranjenicima i umirućima bez obzira na njihovu vjeroispovijed.⁶¹ Kako u to vrijeme nije bilo dovoljno

⁵⁸ HERMAN KAURIĆ, "Za naše junake", 152. Odazvali su se: Jelisavino društvo, Zemaljska gospojinska udruga, ženski odsjek Narodne straže, Gospojinsko društvo za uzdržavanje pještova, Gospojinski klub, Udruga učiteljica – sekcija "Za našu djecu", Udruga za promicanje narodnoga veziva, Izraelitsko gospojinsko dobrotvorno društvo "Jelena Prister", ženski odsjek Dobrotvora, ženski odsjek Hrvatskoga sokola, Patronaža za zaštitu mladih djevojaka i Liga za zaštitu djece.

⁵⁹ HERMAN KAURIĆ, "Dobrotvornost u Prvom svjetskom ratu", 46-52; HERMAN KAURIĆ, "Za naše junake", 79-254.

⁶⁰ Više o tome u: HRELJA, *Dok govore topovi muze (ne) šute*, 12-29; HERMAN KAURIĆ, "Za naše junake", 255-266; HERMAN KAURIĆ, "Ozračje dobrotvornih priredbi", 49-71.

⁶¹ KRONIČAR, "Osječke gospogje", 138-153.

izučenih bolničarki, Crveni križ je usporedno s preuređivanjem raznih zgrada u bolnice počeo i s organizacijom tečajeva za dobrovoljne bolničarke. Dobrovoljna bolničarka mogla je biti svaka neporočna osoba u dobi između 20 i 45 godina koja je svršila osam razreda građanske škole ili ima odgovarajuće obrazovanje, a maloljetne osobe morale su imati pristanak oca ili skrbnika.⁶² One koje nisu bile bolničarke, donosile su ranjenicima darove za njihove vjerske blagdane i zajedno s njima slavile Božić i Uskrs, katolički i pravoslavni.

Koje su sve Židovke dobrotvorke djelovale u hrvatskim i slavonskim gradovima za sada nije potpuno istraženo, pa nam ta istraživanja tek predstoje. Isto tako, ne znamo posve točno u kojim su sve dobrotvornim društvima bile angažirane, pa smo u ovom radu dale pregled onih gradova i mjesta za koje smo uspjele prikupiti bar neke podatke. Pregled znamenitih Židovki dobrotvorki napravile smo po abecednom redu gradova u kojima su postojale židovske općine. No za neke gradove nemamo nikakvih podataka, a to su Donji Miholjac, Erdevik, Ilok, Kutina, Nova Gradiška, Orahovica, Pakrac, Podravska Slatina, Valpovo i Virovitica.

U Bjelovaru je u rad bolnice Crvenoga križa bila uključena gđa Fischer (za sada nepoznatoga imena), supruga gradskoga fizika (liječnika) dr. Hermana Fischera. Prvi tečaj za pomoćne bolničarke održan je krajem 1914. u organizaciji varaždinske podružnice Crvenoga križa, a završio je u siječnju 1915. osposobljavanjem 26 pomoćnih bolničarki, većinom djevojaka. Prema pisanju *Naših pravica*, za taj prvi tečaj prijavilo se oko 70 "gospođa i gospođica", a drugi je tečaj održan tijekom 1915. godine. Među njima su kao bolničarke služile gospođe Selina Berger, Emilija Meixner i Irma Rosenberg te gospođice Hanzi Epstein, Irena Mandl i Greta Stern.⁶³

U Daruvaru je djelovao Privremeni odbor za ratnu pripomoć, u čijem je radu sudjelovala Ida Löwy, supruga kraljevskoga savjetnika i veletrgovca Sigmunda Löwyja, koja je jedno vrijeme bila predsjednica odbora, te supruga knjižara i tiskara Laura Glück i načelnikova supruga Eugenia Pfeiffer. Taj je odbor uredio bolnicu za 30 ranjenika u Daruvarskim toplicama upravo na poticaj predsjednice Ide Löwy i njezina supruga. Daljnjim nastojanjem predsjednice odbora otvorena je u daruvarskom vlastelinskom dvoru Jankovića Daruvarskih bolnica za 100 ranjenika.⁶⁴ Ida Löwy bila je i članica stalnoga odbora podružnice Crvenoga križa u Daruvaru i jedno vrijeme njegova predsjednica.⁶⁵ Za svoje djelovanje odlikovana je "počasnim znakom II. razreda".⁶⁶

U Đakovu je djelovalo Židovsko (izraelitičko) gospojinsko društvo, osnovano 1912. godine. O djelovanju samoga društva ne nalazimo izravnih podataka, no đakovačke Židovke, uključujući i članice toga društva, djelovale su

⁶² HERMAN KAURIĆ, "Za naše junake", 132.

⁶³ PLESKALT et al., *Bjelovar u Velikom ratu*, 28; LONČARIĆ, "Dobrotvorna djelatnost", 407-428.

⁶⁴ BENYOVSKY, "Dobrotvorna gospojinska (ženska) društva", 91.

⁶⁵ "Podružnica Crvenog Križa u Daruvaru", *Ilustrovani list*, br. 18, 1. 5. 1915., 414.

⁶⁶ "Odlikovanje odbora Crvenog križa u Daruvaru", *Ilustrovani list*, br. 42, 14. 10. 1916., 988.

dobrotvorno tijekom Prvoga svjetskog rata. Među ostalim, bile su bolničarke u bolnici Crvenoga križa u Đakovu.⁶⁷ Jedna od tih bolničarki bila je i Paula Spitzer,⁶⁸ koja je dugi niz godina bila i predsjednica židovskoga društva, a sudjelovala je i pri osnutku Društva za pripomoć ratnih invalida utemeljenog u Osijeku u ljeto 1915. godine. Jedno vrijeme bila je i članica njegova upravnoga odbora.⁶⁹

O društvenoj djelatnosti karlovačkih Židova imamo vrlo malo podataka. Jedini je onaj koji kaže da je u gradskoj javnoj bolnici, koja je tijekom rata postala pričuvna bolnica Crvenoga križa, bolničarka bila Židovka Beck (bez imena) iz trgovačke obitelji Beck. Dotična je početkom 1916. odlikovana za svoj rad.⁷⁰

U Koprivnici su Židovi sudjelovali u radu gradskih društava (Dobrotvornoga gospojinskog i Društva za potporu siromašnih učenika), Crvenoga križa, ali i u vlastitom konfesionalnom društvu koje je nastavilo s dobrotvornim radom (Izraelitičko gospojinsko društvo). Židovi su se s ostalim Podravicima uključili u zbrinjavanje djece dopremane iz Istre i Dalmacije,⁷¹ što je jedna od najpoznatijih i najuspješnijih akcija Prvoga svjetskog rata. Koprivničko Izraelitičko gospojinsko društvo sudjelovalo je zajedno s katoličkim Gospojinskim dobrotvornim društvom u nizu dobrotvornih sabirnih akcija i radionica (radionice za pletenje, šivanje i krpanje vojničke odjeće)⁷² te su oba društva priređivala humanitarne zabave, priredbe i koncerte radi prikupljanja pomoći ranjenicima, vojnicima i njihovim obiteljima. S obzirom na profil akcija, i Hevra Kadiša vjerojatno je bila uključena u dobrotvorna nastojanja, ali to je zbog nedostataka izvora nepotvrđeno.⁷³ Zbog nedostatka izvora nepoznate su

⁶⁷ OSTAJMER, GEIGER, "Dobrotvorna djelatnost đakovačkih društava", 175; *Osijek i okolica za svjetskog rata*, 71.

⁶⁸ *Osijek i okolica za svjetskog rata*, 67-71; OSTAJMER, GEIGER, "Dobrotvorna djelatnost đakovačkih društava", 175 (vidi bilj. 59). Paula Spitzer (Đakovo, 1877. – logor ?, 1941. ili 1942.), dobrotvorka i supruga đakovačkoga odvjetnika dr. Žige Spitzera. Bila je članica đakovačke podružnice Crvenoga križa i nakon rata članica upravnoga odbora toga društva. Zajedno sa suprugom stradala je u holokaustu.

⁶⁹ DOBROVŠAK, *Židovi u Osijeku*, 283; "Glavna konstituantna skupština Društva za pripomoć ratnih invalida", *Hrvatska obrana* (Osijek), br. 173, 23. 7. 1915., 2.

⁷⁰ HERMAN KAURIĆ, "Život u Karlovcu", 12; "Odlikovanje požrtvorne bolničarke", *Ilustrovani list*, br. 5, 29. 1. 1916., 102.

⁷¹ KOLAR DIMITRIJEVIĆ, "Jedno viđenje povijesti grada Koprivnice", 24-28; KOLAR DIMITRIJEVIĆ, "Briga Podravine", 130-157 (140, 147). U rujnu 1917., kada je u Koprivnicu stiglo 14 djevojčica s Krka, dočekala ih je barunica Lila Inkey u pratnji koprivničkoga odvjetnika i tajnika koprivničkoga Crvenoga križa Lava Fischera. Ovdje navodimo neke od brojnih židovskih obitelji iz Podravine koje su primile istarsku i dalmatinsku djecu: Franjo Betelheim iz Peteranca, Marija Pichler iz Sigetca, obitelj Sonnenschein iz Sokolovca, Marko Švarc iz Novigrada Podravske, Mara Betlheim iz Sesveta Podravske, Jerolim Braun i Marija Braun iz Đurđevca, Bela Donner iz Sesveta Podravske, Mojsije Hirschler iz Molva, Leopold Krausz iz Pitomače, Roza Singer iz Đurđevca.

⁷² ANIĆ, PERŠIĆ KOVAČ, "Prilog poznavanju ženskih društava", 91.

⁷³ U *Podravskoj hrvatskoj straži* (Koprivnica), br. 35, 28. 8. 1914., navodi se da je Hevra Kadiša Koprivnica sakupila novčani prilog koji je dala za rad podružnice Crvenoga križa u Koprivnici.

nam i akcije Izraelitičkoga gospojinskog društva i njegovih članica te ne znamo koje su sve koprivničke Židovke bile aktivne u vrijeme rata.⁷⁴ Od koprivničkih Židova pojedinaca ističe se odvjetnik Lav Fischer, jedan od osnivača Crvenoga križa u Koprivnici, pa možemo pretpostaviti da je uz njega aktivna bila i njegova supruga Slava/Slavka Fischer, koja je u ožujku 1918. kao odbornica ušla u koprivničko Dobrotvorno gospojinsko društvo.⁷⁵

U Križevcima je 1913. osnovano Hrvatsko gospojinsko društvo kao zajedničko udruženje organizacija židovskih i nežidovskih žena. Na čelu je bila Štefanija pl. Pomper, a u odboru su, među ostalima, bile gospođe iz tada uglednijih križevačkih obitelji: supruga trgovca Olga Breyer, supruga odvjetnika Ljuba Kettig, supruga ljekarnika Ružica Margulit, supruga trgovca Miroslava Neumann i supruga liječnika Augusta Weisz.⁷⁶

O radu našičkih Židovki i njihovim akcijama imamo tek nekoliko podataka iz kojih ne znamo u kojim su sve udruženjima sudjelovale niti jesu li imale vlastito dobrotvorno društvo.⁷⁷ Jedini podatak o njima nalazi se u katalogu *Našički kraj i Prvi svjetski rat*, gdje se spominje Tereza Eisler, koja je kao dobrovoljka obavljala bolničarsku službu u našičkoj bolnici. Zbog toga ju je 1916. kralj Franjo Josip I. odlikovao srebrnom počasnom kolajnom Crvenoga križa s ratnom dekoracijom.⁷⁸ Uz nju se spominje i "dama" Rosenberg,⁷⁹ ali za sada ne znamo o kome je riječ.

Uz Zagreb, najagilnija židovska zajednica bila je ona u Osijeku. Ondje su s radom nastavila oba gospojinska društva. Predsjedništvo gornjogradskoga Izraelitičkoga gospojinskog društva sakupljalo je priloge u novcu, odijelima i suknu da bi se opskrbili siromašni učenici židovske škole, ali i ostali građani grada na Dravi.⁸⁰ Supruge imućnih i uglednih osječkih Židova uz agilni rad u vlastitim konfesionalnim gospojinskim društvima sudjelovale su i u radu Društva za opskrbu ratnih nemoćnika prikupljajući hranu, odjeću i razne potrepštine za siromašne civile i ranjene vojnike, kao i novac za Ratnu pripomoć.⁸¹ U Osijeku se posebno istaknula podružnica Crvenoga križa na čelu s predsjednicom Otilijom groficom Althann⁸² i bolnicom istoga društva. Oko podružnice Crvenoga križa skupile su se "samilosne Osječanke" koje su pomagale ranjenicima koji su stizali u osječku bolnicu s južnoga ratišta. Prema

⁷⁴ ANIĆ, PERŠIĆ KOVAČ, "Prilog poznavanju ženskih društava", 82-106; ANIĆ, "Prilog poznavanju djelatnosti društava", 62, 67, 71.

⁷⁵ "Fischer, Lav"; ANIĆ, "Prilog poznavanju djelatnosti društava", 66-67.

⁷⁶ ŠVOB, "Razvoj ženskih općih i židovskih organizacija", 271; WEISZ-MALEČEK, *Židovi u Križevcima*, 87; DOBROVŠAK, PERNJAK, *Židovi u Križevcima*, 55.

⁷⁷ KRANJČEV, *Našice u Prvom svjetskom ratu*; BOŠNJAKOVIĆ, LUČEVNJAK, *Našički kraj i Prvi svjetski rat*; DOBROVŠAK, "Židovi u Našicama do Holokausta", 7-24.

⁷⁸ BOŠNJAKOVIĆ, LUČEVNJAK, *Našički kraj i Prvi svjetski rat*, 22.

⁷⁹ *Osijek i okolica za svjetskog rata*, 41.

⁸⁰ DOBROVŠAK, *Židovi u Osijeku*, 280-284; *Narodna obrana*, br. 276, 19. 11. 1914.

⁸¹ BALTA, "Grad Osijek u Prvom svjetskom ratu", 130-144.

⁸² MIŠKOVIĆ, STOJANOVIĆ, "Uloga i značaj organizacije Crvenog križa", 154-166. Otilija grofica Althann (Budimpešta, 30. ožujka 1847. – Osijek, 30. ožujka 1916.).

pisanju osječkoga ratnog almanaha, gospode iz triju gospojinskih osječkih društava: katoličkoga, pravoslavnoga i židovskog, odlučile su se bez obzira na različitu vjeru i narodnost okupiti oko jednoga društva, i to Crvenoga križa. Supruge osječkih uglednika dolazile su u bolnicu i bile njegovateljice i bolničarke, skupljale odjeću i hranu te slale pakete na bojišta. Od uglednika židovske vjeroispovijedi istaknule su se dugogodišnja predsjednica gornjogradske Izraelitičkoga gospojinskog društva Frederika Bauer;⁸³ Fani Ungar, supruga osječkoga nadrabina Simona Ungara; Marta Spitzer, supruga predsjednika gornjogradske Židovske općine Huga Spitzera; Theresa Klein, supruga odvjetnika Mosina Kleina; Klementina Weismayer, supruga bankara Oskara Weismayera; Malvina Herrmann, supruga veleposjednika Mirka Herrmanna;⁸⁴ Ela Hermann;⁸⁵ Josipa Weiss;⁸⁶ gđica Ana Hoffmann; slikarica Elsa Rechnitz; Jelka Lederer; gđa mjernika Löbla; gđica Julija Schwarz, kći trgovca Ignjata Schwarza; zatim Margita Zwieback, Ella Berger, gđica N. Rosenfeld, Sofija Hoffmann, gđica Laura Roth, gđica Elza Müller, Friderika Fischer, Rosa Spingarn, Hermina Springer, gđa Agata Frank, gđa Lola Frank, Dora Weisz, Irena Politzer, gđa Irma Schwarz, Regina Fellner, Ljubica Boskowitz i druge.⁸⁷ U radu osječkoga gornjogradskeg društva "Urania-Kino" istaknula se Theresa Klein, supruga odvjetnika Mosina Kleina.⁸⁸

Gradani Osijeka udružili su se u prikupljanju pomoći ranjenicima te su bili izrazito aktivni od 1914. do 1917. godine. Bili su uključeni u sve akcije tijekom rata, "Dadah zlato za željezo",⁸⁹ "Božićnica za naše junake",⁹⁰ "Narod za svoje nemoćnike"⁹¹ i "Spomen-lipa", kada su u paviljonu na Preradovićevu šetalištu

⁸³ DOBROVŠAK, *Židovi u Osijeku*, 305. Frederika/Friederika Bauer (Vukovar, 21. veljače 1851. – Osijek, 4. ožujka 1938.), predsjednica gornjogradskeg Izraelitičkoga gospojinskog društva (1886. – 1924.). Rođena je u Vukovaru od roditelja Antona i Regi Borowitz. Udala se za trgovca žitom i vlasnika donjogradske pivovare Jacoba/Jakova Bauera (Sarvaš, 1844. – Osijek, 13. veljače 1918.). Po mužu je uživala zavičajno pravo u Osijeku od 1894. i istaknula se kao članica Izraelitičkoga gospojinskog društva, u kojem je 37 godina neprekidno bila predsjednica, a osobito humanitarnim radom tijekom Prvoga svjetskog rata. Bila je vrlo ugledna dama koju je posjećivao i biskup J. J. Strossmayer kada bi dolazio u Osijek.

⁸⁴ KRONIČAR, "Osječke gospogje", 146. Malvina Herrmann uredila je posebnu kuhinju u vojničkoj bolnici smještenoj u donjogradskeg Topničkoj vojarni i potaknula brojne donjogradske gospode da joj se pridruže. Za svoj rad odlikovana je srebrnom kolajnom Crvenoga križa.

⁸⁵ *Isto*, 149. Ela Hermann djelovala je u Zemaljskoj bolnici u Donjem gradu i dobila je srebrnu kolajnu Crvenoga križa.

⁸⁶ *Isto*. Trgovkinja Josipa Weiss u svojoj trgovini pričvrstila je kovčežić u koji su se ubacivali predmeti (narukvice, marame, cigarete), koje je potom osobno dijelila po bolnici ili bi ih predala gradskom pripomoćnom uredu.

⁸⁷ *Isto*, 138-153; *Osijek i okolica za svjetskog rata*, 5-33; MIŠKOVIĆ, STOJANOVIĆ, "Uloga i značaj organizacije Crvenog križa", 154-166; DOBROVŠAK, *Židovi u Osijeku*, 278-287.

⁸⁸ DOBROVŠAK, *Židovi u Osijeku*, 278-287.

⁸⁹ Više o akciji u: BOROŠAK MARIJANOVIĆ, *Dadah zlato za željezo*; "Zlato za željezo", *Narodna obrana*, br. 224, 21. 9. 1914.; "Zlato za željezo", *Narodna obrana*, br. 244, 13. 10. 1914.

⁹⁰ *Narodna obrana*, br. 281, 28. 11. 1914.; "Božićnica za naše vojnike i siromahe", *Hrvatska obrana*, br. 283, 12. 12. 1916.

⁹¹ "Akcija 'Narod za svoje nemoćnike'", *Hrvatska obrana*, br. 189, 22. 8. 1916.; "Akcija 'Narod za svoje nemoćnike'", *Hrvatska obrana*, br. 11, 13. 1. 1917.

ukucavani zlatni, srebrni ili željezni čavli za pomoć vojnicima na ratištu, njihovim udovicama ili invalidima.⁹² Akcije pomoći bile su različite, a jedna od najdugotrajnijih bila je sakupljanje cigareta i duhana.⁹³ Tako su Lilly i Ada Sorger, kćeri poduzetnika Julija Sorgera, te Margita Sorger, supruga veleposjednika Aleksandra Sorgera, sakupile tisuće cigareta za ratnike.⁹⁴ Gđica Marija Winter darovala je cigarete, šah i karte ranjenicima u Zemaljskoj bolnici. Ranjenike u osječkoj bolnici za Božić su darivale supruge uglednih Židova, pa tako i supruga osječkoga nadrabina Ungara.⁹⁵

U Osijeku je Terezija barunica Adamović-Čepinska 22. srpnja 1915. osnovala Društvo za opskrbu ratnih nemoćnika (invalida), i to po uzoru na sličnu akciju u Zagrebu, a uz pomoć upravitelja gradskoga pripomoćnog ureda i predsjednika gornjogradske Židovske općine Huga Spitzera. Ona je ujedno bila i prva predsjednica društva, a odbor su činili Hugo Spitzer, Oskar Weismayer i Paula Spitzer iz Đakova te Jenny i Julijo Weisz mladi iz Dalja.⁹⁶ U kolovozu 1917. osnovan je gradski Odbor za opskrbu obitelji, mobilizovanih i u ratu palih vojnika, koji su činili svećenici različitih konfesija, ravnatelji pučkih škola i gradski liječnici, nadrabini Simon Ungar, predsjednica Izraelitičkoga gospojinskog društva Frederika Bauer i predsjednik gornjogradske Židovske bogoštovne općine Hugo Spitzer.⁹⁷

Požeške Židovke bile su angažirane u podružnici požeškoga Crvenoga križa. Među njima se najviše istaknula dr. Melanija Schorsch Skopczynski, koja je tijekom Prvoga svjetskog rata još uvijek bila studentica medicine, no to ju nije priječilo da pomaže u liječenju ranjenih i bolesnih vojnika.⁹⁸

U Sisku se Izraelitičko gospojinsko dobrotvorno društvo na početku rata aktivno uključilo u prikupljanje pomoći za ranjene vojnike, obitelji poginulih vojnika i siromašne, a čini se da tijekom rata nije djelovalo. Jedino zabilježeno događanje zbilo se tek 12. siječnja 1918., kada je društvo organiziralo zabavu za potporu udovicama i djeci poginulih vojnika grada Siska i pripadajućega kotara. Tada je prikupljeno 5.000 kruna, koje su predane Gradskom poglavarstvu.⁹⁹ Ono je pak svotu uložilo kod podružnice Prve hrvatske štedionice u Sisku pod nazivom Zaklada za podupiranje udova i siročadi palih ratnika grada Siska i kotara.¹⁰⁰ U Sisku se do odlaska u Zagreb 1915. u raznim akcijama istaknula obitelj Samuela Davida Alexandera, posebice njegova supruga

⁹² "Spomen lipa u Osijeku i Valpovu konačno se uređuju", *Hrvatska obrana*, br. 175, 4. 8. 1916.

⁹³ KRONIČAR, "Osječke gospogje", 148; "Za ranjene i bolesne junake u posadnim bolnicama", *Hrvatska obrana*, br. 81, 10. 4. 1915.

⁹⁴ "Darovi domobrancima", *Hrvatska obrana*, br. 108, 11. 5. 1915.

⁹⁵ *Osijek i okolica za svjetskog rata*, 5-33.

⁹⁶ *Isto*, 85-90; *Vjesnik Županije virovitičke* (Osijek), br. 15, 1. 8. 1915.; BALTA "Grad Osijek u Prvom svjetskom ratu", 133; *Hrvatska obrana*, br. 173, 23. 7. 1915., 2.

⁹⁷ *Hrvatska obrana*, br. 196, 28. 8. 1917.

⁹⁸ VLAŠIĆ, "Prvi svjetski rat kroz novinske članke", 428-449; BUDAJ, *Vallis Judaea*, 140, 152.

⁹⁹ "Razne vijesti", *Židov*, br. 2, 16. 1. 1918., 4.

¹⁰⁰ "Obračun zabave od 12. o. mj. priredjene po Izrael. gospojin. dobrotvornom društvu u Sisku", *Sisački glas* (Sisak), br. 3, 20. 1. 1918., 3; *Židov*, br. 2, 16. 1. 1918.

Emma¹⁰¹ i kći Gizela.¹⁰² Uz ostale, u radu Crvenoga križa istaknule su se Rozalija Steiner, supruga uglednoga sisačkog trgovca Hinka Steinera, te Jetta Flesch i Milka Herlinger.¹⁰³ Kako je rad u bolnici za volonterke bio iznimno zahtjevan, bilo je potrebno javno hvaliti njihov trud i time poticati njihovu spremnost u pomaganju ranjenim vojnicima. Zbog toga su pojedinci dobivali nagrade za svoju djelatnost. Tako je nadvojvoda Franjo Salvator, kao zamjenik pokrovitelja Crvenoga križa u Monarhiji, dodijelio 1916. dobrovoljnim bolničarkama u sisačkoj pričuвної bolnici srebrnu počasnu kolajnu Crvenoga križa s ratnom dekoracijom, i to: Rosaliji Steiner, Jetti i Karli Flesch,¹⁰⁴ Gizeli Alexander i Josipi Engel.¹⁰⁵ Židovke iz Siska sudjelovale su i u radu Gospojinskoga odbora za prehranu ratne siročadi. Jedna od potpredsjednica odbora bila je Emma Alexander, a među odbornicima su bile Rozalija Steiner kao tajnica, Elisa Jünker i Marija Engel.¹⁰⁶

U Slavanskom Brodu organizirane su brojne dobrotvorne manifestacije sakupljanja pomoći za vojnike, ranjenike, obitelji mobiliziranih vojnika, udovice i ratnu siročad. No o djelovanju brodskih Židovki znamo samo da su u radu Crvenoga križa sudjelovale Ella i Wilhelmina Kohn, Adela Merkadić i Karolina Frank.¹⁰⁷

¹⁰¹ MIRNIK, "Obitelj Alexander", 96-127. Samuel David Alexander (Zagreb, 13. srpnja 1862. – Zagreb, 8. ožujka 1943.), u obitelji prozvan *Der Gescheite* (Pametni). Trgovačku akademiju završio je u Grazu i nakon povratka u Hrvatsku nastanio se u Sisku, gdje je vodio očevu podružnicu i bio biran za gradskoga zastupnika. Oženio se Varaždinkom Emmom rođ. Neumann (1866. – 1952.). U Sisku je kupio tamošnju pivovaru i osnovao tvornicu slada. Bio je potpredsjednik Štednoga i pripomoćnoga društva za grad i kotar Sisak. Bio je aktivan i u radu Židovske općine u Sisku. Potom je kupio Zagrebačku dioničku pivovaru i tvornicu slada. Od 1915. živio je u Zagrebu, gdje se uključio u rad Trgovačko-obrtničke komore, potom u Zemaljski savez hrvatsko-slavonskih industrijalaca i upravljao je radom Hrvatske eskomptne banke. Izgradio je Prvu hrvatsku tvornicu ulja, utemeljio Ugljenokopno dioničko društvo "Mirna", osnovao Dioničko društvo za keramičke proizvode "Danica", zatim D. d. građevnu industriju "Zagorka", D. d. za keramičku industriju "Titanit" i Tvornicu portland cementa d. d. "Croatia" u Podsusedu. Sudjelovao je i u osnivanju Zagrebačkoga zbora (danas Zagrebački velesajam) i Zagrebačke burze. Uza sve to, bio je inicijator osnivanja Tehničke visoke škole i Više komercijalno-ekonomske škole u Zagrebu i veliki dobrotvor. Imao je sedmero djece: Gizelu udanu Roubeix (1893. – 1978.), Veru (1895. ?/? – 1902. ?/?), umrla kao dijete), Ivu (1898. – 1972.), Božidara (1900. – 1976., odvjetnik), blizance Branka (1902. – 1972.) i Miru udanu Juzbašić (1902. – 1968.) te Dragutina (1904. – 1968., inženjer rudarstva).

¹⁰² Isto. Gizela Alexander (Sisak, 7. siječnja 1893. – Nica, svibanj 1978.), udana Roubeix. Udala se za Francuza Mauricea Roubeixa, pitomca elitne francuske akademije, koji se po završetku Prvoga svjetskog rata kao član francuske misije našao u Zagrebu. U Zagrebu su živjeli do 1941., kada se sele u Nicu.

¹⁰³ "Sjednički zapisnik Crvenog križa", *Sisački glas*, br. 9, 27. 2. 1916., 1-2.

¹⁰⁴ The Central Database of Shoah Victims' Names. Jetta Flesch (Sisak, 1879. – Stara Gradiška, 1942.); Charlota/Karla Flesch (1861. – Stara Gradiška, 1942.).

¹⁰⁵ "Odlikovani", *Sisački glas*, br. 23, 4. 6. 1916., 2.

¹⁰⁶ "Gospojinski odbor u Sisku", *Sisački glas*, br. 36, 15. 8. 1914., 1; "Gospojinski odbor za prehranu siročadi vojnika u Sisku", *Sisački glas*, br. 38, 19. 9. 1915., 1.

¹⁰⁷ SLANČEK, ZOVAK, *Brod na Savi i Prvi svjetski rat*, 7; CAFUTA, *Iza bojišnice*, 11; *Osijek i okolica za svjetskog rata*, 78.

U Varaždinu su tijekom rata i dalje djelovali Hevra Kadiša i Izraelitičko dobrotvorno društvo, koje je 1915. dalo prilog od 50 kruna za "Zakladu za nemoćne vojnike iz svjetskog rata od godine 1914.-1915. Županije varaždinske i slobodnog i kraljevskog grada Varaždina".¹⁰⁸ Od uglednica su se u dobrotvornom radu istaknule Marija pl. Leitner¹⁰⁹ i Zora Blau, supruga gradskoga fizika dr. Hinka Blaua.¹¹⁰ Marija pl. Leitner nakon tečaja završenog 1914. bila je dobrovoljna bolničarka u Carsko-kraljevskoj pričuvnoj bolnici u Varaždinu, a 1916. izabrana je za odbornicu podružnice Društva Crvenoga križa. Obje su 1915. kao "sestre volonterke" odlikovane odličjima Crvenoga križa, i to počasnim znakom II. razreda s ratnom dekoracijom.¹¹¹ Marija i Stjepan pl. Leitner u novinama su se spominjali kao "odlični dobrotvori ubogih", jer su bili opće poznati po svojim darovima.¹¹² U dobrotvornim akcijama spominje se Ilka Deutsch Deustch, koja je tom prigodom dala zlatni prsten i navodi se na popisu 50 najvećih darovatelja u akciji "za udove i siročad palih varaždinaca".¹¹³ Osim nje, tu je spomenuta "poznata varaždinska dobrotvorka" Sara Berger.¹¹⁴ Među darovateljima poklona za Božić 1914., a uglavnom su to bili kolači, spominju se Zora i Jelena Schlenger, Filipina Weinberger, Ana Pichler, Ana i Hermína Plachte, Irena i Margita Deutsch, Zora Blau, Frida Höningsberg, Hanni Schwarz, A. Schönwald, Ida Schwartz, Lenka Unger, Jetta Spitzer i druge.¹¹⁵ U Ivancu kraj Varaždina u pododbor Društva Crvenoga križa uključile su se Gizela Wünschbach i Malvina Grünwald.¹¹⁶ Nata Klein iz Ivanca sakupljala je po Ivancu priloge za "varaždinske domobrance".¹¹⁷

¹⁰⁸ "Za 'zakladu za nemoćne vojnike'", *Hrvatsko pravo*, br. 24, 12. 6. 1915., 34.

¹⁰⁹ LONČARIĆ, "Leitner"; LONČARIĆ, "Dobrotvorna djelatnost", 407-428; LONČARIĆ, *Tragom židovske povijesti*, 42; VLAHOVIĆ, "Razvoj i djelovanje dobrovoljnih vatrogasnih društava", 532-533. Marija pl. Leitner (Frankfurt, 17. prosinca 1869. – Varaždin, 1937.) udala se 1898. za veletrgovca Stjepana Leitnera (1869. – 1957.). Oboje su se pokrstili 1900., a kralj Franjo Josip I. dodijelio je 1909. Stjepanu i njegovoj obitelji (supruzi Mariji i djeci Alfredu i Ani) ugarsko plemstvo s pridjevkom "de Varaždinbrieg". Marija se posebice istaknula dobrotvornim i dobrovoljnim radom za vrijeme Prvoga svjetskog rata.

¹¹⁰ "C. i Kr. Pričuvnoj bolnici odjel I. i II. (Topnička vojarna) darovali su, sabrala mil. g. Zora Blau", *Hrvatsko pravo*, br. 2, 9. 1. 1915., 2; "Blau, Hinko (Heinrich)"; LONČARIĆ, *Tragom židovske povijesti*, 33; VLAHOVIĆ, "Razvoj i djelovanje dobrovoljnih vatrogasnih društava", 532-533. Zora Blau rođ. Kronfeld (Zagreb, 1877. – Varaždin, 1952.), supruga liječnika Hinka Blaua (1866. – 1928.). Istaknula se dobrotvornom djelatnošću za vrijeme Prvoga svjetskog rata. Od 1925. bila je predsjednica Židovskoga gospojinskog društva, niz godina tajnica Varaždinskih žena za zaštitu djece, a isticala se dobrotvornim djelovanjem i u drugim varaždinskim društvima.

¹¹¹ LONČARIĆ, "Dobrotvorna djelatnost", 418; LONČARIĆ, *Tragom židovske povijesti*, 42; "Odlikovani liečnici i bolničarke u Varaždinu", *Hrvatsko pravo*, br. 50, 11. 12. 1915., 3.

¹¹² "Zahvala", *Hrvatsko pravo*, br. 27, 24. 12. 1914., 2.

¹¹³ "50. darovatelj", *Hrvatsko pravo*, br. 10, 2. 9. 1914., 2.

¹¹⁴ "Zahvala. C. i Kr. Pričuvnoj bolnici odjel I. i II. (Topnička vojarna) darovali su, sabrala mil. g. Zora Blau", *Hrvatsko pravo*, br. 2, 9. 1. 1915., 2.

¹¹⁵ *Isto*.

¹¹⁶ LONČARIĆ, "Dobrotvorna djelatnost", 414; "Ivanečki mješćani za ranjenike", *Hrvatsko pravo*, br. 17, 17. 10. 1914., 2.

¹¹⁷ "Darežljivost Ivančana", *Hrvatsko pravo*, br. 14, 29. 9. 1914., 2.

O radu vinkovačkoga Izraelitičkoga gospojinskog društva ne znamo mnogo, no znamo da je sudjelovalo u organiziranju zabava i zajedničkim akcijama s Prvim vinkovačkim gospojinskim dobrotvornim društvom, koje je 1917. preimenovano u Hrvatsko gospojinsko društvo. Članice obaju društava zajedno su u lipnju 1917. vodile brigu o prehrani siromašne školske djece.¹¹⁸ S radom i organiziranjem zabava nastavile su i 1918. godine.¹¹⁹

U Vukovaru je Izraelitsko dobrotvorno gospojinsko društvo nastavilo s radom, iako smanjenim intenzitetom. Znalo je organizirati različite dobrotvorne priredbe (koncerti, izložbe, predavanja i sl.) da bi prikupilo sredstva za pomoć najugroženijim obiteljima vojnika ili je skupljalo priloge za podružnicu vukovarskoga Crvenoga križa. U brojnim dobrovoljnim akcijama sakupljanja postelja, posteljine, cigareta, novca i drugih potrepština isticale su se Alica i Se-fika Landesmann, Rosa i Berta Obersohn, Rosa Singer, Frieda Bier, Olga Klein, Selma Hiller, Irena Freund, Izabela Baum, Lili Klein, Adela Hirth, Franciska Gottlieb i dr.¹²⁰ Za svoj dobrotvorni rad u podružnici Crvenoga križa supruge uglednijih vukovarskih Židova dobile su visoka odličja. Tako je nadvojvoda Franjo Salvator u ime kralja podijelio srebrnu počasnu kolajnu Crvenoga križa s ratnom dekoracijom Franciski Gottlieb i Berti Obersohn jer su pružile veliku pomoć u prihvatu djece iz Austrije koja su zbog oskudice hrane stigla na oporavak u Vukovar.¹²¹ Njih su dvije povrh toga bile i u upravnom odboru vukovarske podružnice Crvenoga križa.¹²²

U Zagrebu je tijekom Prvoga svjetskog rata djelovalo u smanjenom ili punom opsegu 80 društava različitih vrsta, a među njima je i nekoliko židovskih.¹²³ Zagrebačko Izraelitsko gospojinsko društvo Jelene Pristerove (osnovano 1887.) nastavilo je djelovati na temelju odobrenja br. 6.982/Pr. od 2. listopada 1914. kao društvo za potporu "sramežljivih ubogih" općenito, a posebice "bijednih udovica i siročadi izraelitske vjere" nastanjenih u Hrvatskoj. Društvo je podupiralo i "izraelitsku omladinu" koja se namjeravala posvetiti obrtu, darivalo je mirazom uboge zaručnice, osnivalo je i uzdržavalo humanitarne zavode, bolničke odjele i ubogarnice.¹²⁴ Tijekom rata osnovalo je središnje sabiralište razne robe (odjeće, odijela, rublja, vunениh tkanina, čarapa), koja se dostavljala židovskim vojnicima na bojištima i u bolnicama, a posebno je bila

¹¹⁸ BENYOVSKY, "Dobrotvorna gospojinska (ženska) društva", 73-93; *Židov*, br. 11, 1. 6. 1918., 3.

¹¹⁹ "Vinkovci. Dobrotvorna zabava Israel. gospojinskog društva", *Židov*, br. 11, 1. 6. 1918., 4.

¹²⁰ *Osjek i okolica za svjetskog rata*, 50; DOBROVŠAK, *Židovi u Srijemu*, 189; "Iskaz darova podružnici 'Crvenom križu' u Vukovaru", *Sriemske novine*, br. 63, 8. 8. 1914.; "Dan za vojnike u Vukovaru. Posebni darovi za Crveni križ", *Sriemske novine*, br. 67, 22. 8. 1914.

¹²¹ DOBROVŠAK, *Židovi u Srijemu*, 189, 243; HORVAT, *Vukovarska društva*, 20; "Visoka odlikovanja podružnici 'Crvenog križa' u Vukovaru", *Sriemske novine*, br. 44, 31. 5. 1916.

¹²² DOBROVŠAK, *Židovi u Srijemu*, 191.

¹²³ HERMAN KAURIĆ, "Koliko je društava djelovalo u Zagrebu", 436.

¹²⁴ "Tridesetgodišnjica rada zagrebačkog izr. gospojinskog društva Jelene Prister u Zagrebu", *Židov*, br. 4, 1. 11. 1917., 4-5; HERMAN KAURIĆ, "Za naše junake", 60; HERMAN KAURIĆ, "Koliko je društava djelovalo u Zagrebu", 448; DOJČ, "100 godina", 53-61.

zapažena pomoć koju su pružili protjeranim židovskim obiteljima u čitavoj Monarhiji.¹²⁵ Zbog ratnih operacija u Galiciji u Zagreb su stigle izbjeglice o kojima je, s obzirom na veliki broj Židova, skrb preuzelo upravo Gospojinsko društvo "Jelena Prister" uz pomoć Izraelitske bogoštovne općine.¹²⁶ Društvo se uključivalo u zajedničke akcije s ostalim zagrebačkim društvima te je prikupljalo novčane doprinose i razne druge potrepštine (zavoje, posteljenu, cigarete i hranu) za ranjenike u zagrebačkim bolnicama bez obzira na njihovu vjeroispovijed.¹²⁷ Uz sakupljanje pomoći društvo je organiziralo koncerte, zabave i slične aktivnosti (kao što je "Spomen-lipa") u korist hrvatskih ratnika, invalida, udovica i siročadi.¹²⁸

Izraelska ferijalna kolonija (osnovana 1914.) nastavila je s radom na temelju naredbe br. 3.729/Pr. od 28. travnja 1915. godine.¹²⁹ Svrha društva bila je "liječenje i ublaživanje rana, što ih je rat zadao". Brinuli su se za djecu omogućavanjem boravka na morskoj obali ili u toplicama. Članice kolonije organizirale su za neuhranjenu djecu nakon završetka rata kolonije u Lipiku, Selcima, Crikvenici, Ravnoj Gori, Vinkovcima i Zagrebu, a za vrijeme rata djeca su iz Zagreba bila poslana u provincijska mjesta na oporavak ili su u Zagrebu bila zbrinjavana "boljom hranom i njegovom".¹³⁰ Sve je to bilo moguće zahvaljujući financiranju preko zaklada. Jednu od prvih zaklada oporučno je koloniji ostavio Makso Steiner 1917. u spomen na svoju suprugu Suzi preminulu 1914., što je potaknulo nekolicinu drugih da osnuju vlastite zaklade (obitelj Bachrach, Deutsch, Löwy) preko kojih se financirao boravak djece na moru i selu.¹³¹ Tilda Deutsch Maceljska bila je prva predsjednica Izraelske ferijalne kolonije. Uz nju su u radu kolonije tijekom Prvoga svjetskog rata sudjelovale Ema Sagen, Pavica Libermann, Frida Schwarz i Jelka Marić.¹³² Do 1918. Izraelska kolonija imala je nekoliko podružnica u Bjelovaru i Koprivnici, a 1918. bjelovarska se podružnica i osamostalila.¹³³ Novinska izvješća s priredaba u organizaciji Izraelske ferijalne kolonije prava su rijetkost, no poznato je da su organizirali dječje predstave u korist istarske, dalmatinske i hercegovačke djece poslanae na prehranu u unutrašnjost zemlje.¹³⁴

¹²⁵ GOLDSTEIN, *Židovi u Zagrebu*, 31; "Tridesetgodišnjica rada zagrebačkog izr. gospojinskog društva Jelene Prister u Zagrebu", *Židov*, br. 4, 1. 11. 1917., 4-5.

¹²⁶ HERMAN KAURIĆ, "Za naše junake", 252; GOLDSTEIN, *Židovi u Zagrebu*, 31.

¹²⁷ HERMAN KAURIĆ, "Za naše junake", 152.

¹²⁸ BENYOVSKY, "Dobrotvorna gospojinska (ženska) društva", 91.

¹²⁹ HERMAN KAURIĆ, "Koliko je društava djelovalo u Zagrebu", 455.

¹³⁰ *Spomenica Izraelske Ferijalne kolonije u Zagrebu*, 19-20.

¹³¹ *Izvještaj Izraelske Ferijalne kolonije za dvogodište 1917. – 1918.*, 2, 5.

¹³² *Spomenica Izraelske Ferijalne kolonije u Zagrebu*, 17-20.

¹³³ *Izvještaj Izraelske Ferijalne kolonije za dvogodište 1917. – 1918.*, 2, 5.

¹³⁴ HERMAN KAURIĆ, "Za naše junake", 348; "Dječja predstava u korist Lige za zaštitu djece u Hrvatskoj i Slavoniji...", *NN*, br. 24, 29. 1. 1918.; "Zabava ferijalne kolonije", *NN*, br. 31, 7. 2. 1918.; "Predstava ferijalne kolonije za jugoslavensku siročad", *NN*, br. 32, 8. 2. 1918.; "Izraelitska ferijalna kolonija za jugoslavensku djecu", *NN*, br. 38, 15. 2. 1918.; "U korist onih, koji su najbjedniji!", *NN*, br. 40, 18. 2. 1918.; "Dobrotvorna predstava...", *NN*, br. 66, 20. 3. 1918.

U radu ostalih zagrebačkih građanskih društava posebno su se istaknule članice obitelji Alexander, Ilka¹³⁵ i Giza, potom supruga predsjednika Židovske općine dr. Roberta Siebenschaina Emma i neizostavna Tilda pl. Deutsch Maceljska.¹³⁶ Tilda Deutsch i Ilka Alexander bile su aktivne u društvu "Prehrana" iza kojega je stajao Šandor A. Alexander,¹³⁷ Crvenom križu, Društvu čovječnosti i pučkoj kuhinji.¹³⁸ Ženski dio obitelji Alexander bio je zastupljen i u Odboru zagrebačkih gospođa za ratnu pripomoć.¹³⁹

U mjestima gdje nisu postojale židovske općine, a stanovale su židovske obitelji, članice tih obitelji bile su uključene u rad lokalnih dobrotvornih društava ili su volontirale u bolnicama Crvenoga križa. Tako su u radu Gospojinskoga društva za podupiranje siromašnih obitelji mobilizovanih vojnika stubičkog kotara sudjelovale supruga trgovca Ema Weiss i Selina Steiner, supruga računskoga savjetnika Mavre Steinera. Spominju se još i Serafina Fuchs te Katarina i Josefina Klein.¹⁴⁰ U bolnici Crvenoga križa u Krapini volontirala je gđica Deutsch, za sada nepoznatoga imena.¹⁴¹

Zaključak

Ne možemo ovdje spomenuti imena svih članica židovskih obitelji koje su humanitarno djelovale za vrijeme Prvoga svjetskog rata, ali spomenule smo bar dio njih. Isto tako, ne znamo im svima ni imena, jer su često u novinama bile predstavljane kao supruge uglednika, a najbolji primjer za to je Emma, supruga zagrebačkoga predsjednika Židovske općine Roberta Siebenschaina, koja se u tekstovima najčešće navodi tek kao njegova supruga iako je i sama bila poznata keramičarka i kiparica. To je istraživanje koje nam tek predstoji.

¹³⁵ MIRNIK, "Obitelj Alexander", 100-101. Ilka Alexander (Zagreb, 21. studenoga 1869. – Auschwitz, 1942.), kći Jonasa Alexandra, udala se za Mavra Alexandra, muža svoje sestre Gize, koja je umrla vrlo mlada.

¹³⁶ "Deutsch Maceljski, Matilda (Tilda)". Matilda (Tilda) Deutsch Maceljska (Osijek, 30. travnja 1874. – Zagreb, 14. rujna 1946.), kći trgovca kožom Rudolfa Ungara i Fanny rođ. Kaufmann-Beil. Udana za veletrovgovca i industrijalca Alberta pl. Deutscha (1867. – 1952.), unutarnjega vijećnika Trgovačkoga odsjeka Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu. Za Prvoga svjetskog rata bila je članica Odbora za potpomaganje nezaposlenih i invalidnih namještenika trgovačko-industrijalnih struka i novčanih zavoda (poslije nazvanog "Prehrana"). Od 1914. do 1940. predsjednica društva Izraelska ferijalna kolonija i njegova glavna dobrotvorica. Njezin je suprug 1914. osnovao Zakladu Tilde pl. Deutsch Maceljski za osnivanje ferijalnih domova.

¹³⁷ DOJČ, "100 godina", 55; *Dobrotvorno društvo "Prehrana"*, 4-17. U prosincu 1917. izabran je novi upravni odbor društva "Prehrana". Za predsjednika je jednoglasno izabran Šandor A. Alexander, a u upravni odbor ušle su gospođe Ilka Alexander, Matilda pl. Deutsch, Ivka barunica Ožegović i druge. U Pododboru za priredbu zabava bile su: Giza/Gizela Alexander, Ruža Deutsch, Aglaja Frank, Danica Fröhlich, Slava Fürst, Alica Herzog, Ana Hönigsberg, Ruža Jakobi, Elza Kronfeld, Zora Marić, Ela Plachte, Elza Stern, Štefa Weiss, Ljuba Weiss i Giza Wolkenfeld.

¹³⁸ GOLDSTEIN, "Dobrotvorno i socijalno djelovanje", 288-289.

¹³⁹ "Zahvala Odbora zagrebačkih gospođa za ratnu pripomoć", *NN*, br. 138, 17. 6. 1916.

¹⁴⁰ LACKOVIĆ, "Humanitarni rad na stubičkom području", 49; "Lijep primjer požrtvornosti hrvatske aristokracije", *Ilustrovani list*, br. 50, 12. 12. 1914., 1188.

¹⁴¹ FUREŠ, HABEK, KOZINA, "Bolnica Crvenog križa u Krapini", 133-144 (139).

Na kraju ovoga pregleda o humanitarnoj djelatnosti ženskih članova židovskih obitelji tijekom Prvoga svjetskog rata možemo zaključiti da njihov primjer nije jedinstven niti iznimka. Na isti način može se govoriti i o članicama mađarskih, njemačkih, hrvatskih i inih obitelji, no to je tema za neke druge radove. To nam samo govori da su ratne neprilike pogadale sve građane tada znatno multinacionalnije zajednice, a u njihovu su otklanjanju pokušavale sudjelovati članice svih obitelji bez obzira na svoju vjersku i etničku pripadnost ili političko usmjerenje.

Objavljeni izvori i tisak

- Dobrotvorno društvo "Prehrana" 1914. – 1939.* Zagreb, 1939.
- Hrvatska* (Zagreb), 1916.
- Hrvatska obrana* (Osijek), 1914-1918.
- Hrvatsko pravo* (Varaždin), 1914-1918.
- Ilustrovani list* (Zagreb), 1914-1918.
- Izvještaj Izraelske Ferijalne kolonije za dvogodište 1917. – 1918., predložen na drugoj redovitoj glavnoj skupštini.* Zagreb, 1919.
- Izvještaj Izraelske Ferijalne kolonije za dvogodište 1919. – 1920.* Zagreb, 1921.
- Jutarnji list* (Zagreb), 1914-1918.
- KRONIČAR. "Osječke gospogje u službi ratne pripomoći 1914. – 1918." *Jeka od Osijeka* (1918): 138-153.
- Narodna obrana* (Osijek), 1914.
- Narodne novine* (Zagreb), 1914-1918.
- Novine* (Zagreb), 1917.
- Obzor* (Zagreb), 1914-1918.
- Osijek i okolica za svjetskog rata 1914. – 1915. Ratni almanah*, ur. Rikard Hafner-Lahorski. Osijek, 1915.
- Podravska hrvatska straža* (Koprivnica), 1914.
- Sisački glas* (Sisak), 1914-1918.
- Spomenica Izraelske Ferijalne kolonije u Zagrebu prigodom dvadesetpetgodišnjice opstanka društva 1914. – 1939.* Zagreb, 1940.
- Sriemske novine* (Vukovar), 1914-1918.
- Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije 1906. – 1910.* Zagreb: Kraljevski zemaljski statistički ured, 1917.
- Vjesnik Županije virovitičke* (Osijek), 1914-1918.
- Židov* (Zagreb), 1917-1918, 1938.

Literatura

“Blau, Hinko (Heinrich)”. U: *Židovski biografski leksikon*, radna verzija. Pristup ostvaren 27. 7. 2017. <http://zidovski.lzmk.hr/?p=2314>.

“Broda, Ina”. U: *Hrvatski biografski leksikon (on-line)*. Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”. Pristup ostvaren 26. 7. 2017. <http://enciklopedija.lzmk.hr/clanak.aspx?id=52600>.

“Deutsch Maceljiski, Matilda (Tilda)”. U: *Židovski biografski leksikon*, radna verzija. Pristup ostvaren 27. 7. 2017. <http://zidovski.lzmk.hr/?p=3109>.

“Ehrlich-Stein (Erlich-Stein), Vera”. U: *Proleksis enciklopedija*. Pristup ostvaren 26. 7. 2017. <http://proleksis.lzmk.hr/19297/>.

“Fischer, Lav”. U: *Židovski biografski leksikon*, radna verzija. Pristup ostvaren 21. 7. 2017. <http://zidovski.lzmk.hr/?p=3358>.

“Jun-Broda, Ina”. U: *Proleksis enciklopedija*. Pristup ostvaren 26. 7. 2017. <http://proleksis.lzmk.hr/29424/>.

“Vukelić, Vilma”. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”. Pristup ostvaren 26. 7. 2017. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=65632>.

1907. *Od zanosa do identiteta. Prvi profesori i prvi učenici Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu. Izložba je organizirana povodom 100. godišnjice ALU. Umjetnički paviljon u Zagrebu, 03. 04. 2008. Katalog izložbe*. Zagreb: Akademija likovnih umjetnosti, 2008.

ACSÁDY, Judit. “In a Different Voice: Responses of Hungarian Feminism to the First World War”. U: *The Women’s Movement in Wartime, International Perspectives 1914-19*, ur. Alison S. Fell i Ingrid Sharp. S. l.: Palgrave Macmillan, 2007, 105-123.

ALUJEVIĆ, Darija. “Kiparica Renée Vranyczany-Dobrinović”. *Peristil* 57 (2014): 159-169.

ANIĆ, Božica. “Prilog poznavanju djelatnosti društava u Koprivnici uoči i tijekom Prvog svjetskog rata”. *Podravina* 11 (2012), br. 21: 57-76.

ANIĆ, Božica; PERŠIĆ KOVAČ, Vesna. “Prilog poznavanju ženskih društava u Koprivnici od 1878. do 1943. godine”. *Podravina* 6 (2007), br. 12: 82-106.

BABIĆ, Dubravka. *Akademija likovnih umjetnosti 1907. – 1997*. Zagreb: Akademija likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, 2002.

BALTA, Ivan. “Grad Osijek u Prvom svjetskom ratu kroz povijesne priče i iskaze”. *Književna revija* (2001), br. 3/4: 130-144.

BENYOVSKEY, Lucija. “Dobrotvorna gospojinska (ženska) društva u Hrvatskoj od osnivanja do Prvog svjetskog rata”. *Časopis za suvremenu povijest* 30 (1998), br. 1: 73-93.

BOBAN, Branka. “Stradanje žena u Prvome svjetskom ratu. Zauzimanje Stjepana Radića za pravo glasa žena i njihov ravnopravan položaj u društvu”. *Kruh & ruže* 15 (2002): 7-16.

BOGDANOVIĆ, Tomislav. "Barunica Ivka Ožegović (1873. – 1923.)." *Cris* 14 (2012), br. 1: 11-24.

BORČIĆ, Olga. "In memoriam. Prof. dr. Marijana Fišer Herman 1897. – 1994." *Biochemia Medica* 3 (1993), br. 6: 272-274.

BOROŠAK MARIJANOVIĆ, Jelena, ur. *Dadah zlato za željezo. Prvi svjetski rat u zbirnama Hrvatskog povijesnog muzeja. Katalog izložbe*. Zagreb: Hrvatski povijesni muzej, 2011.

BOŠNJAKOVIĆ, Renata; LUČEVNJAK, Silvija. *Našički kraj i Prvi svjetski rat. Katalog izložbe*. Našice: Zavičajni muzej, 2014.

BOXER, Marilyn J.; QUATAERT, Jean H., ur. *Connecting Spheres: Women in the Western World, 1500 to the Present*. New York; Oxford: Oxford University Press 1987.

BRAYBON, Gail. *Women Workers in the First World War*. London; New York: Routledge, 1989.

BRLOŠIĆ, Stjepan. *Elza Rechnitz. Katalog izložbe*. Osijek, 1969.

BUDAJ, Alen. *Vallis Judaea. Povijest požeške židovske zajednice*. Zagreb: D-Graf, 2007.

CAFUTA, Ivanka, ur. *Iza bojišnice. Živjeti u Brodu na Savi 1914. – 1918*. Slavonski Brod: Muzej Brodskog Posavlja, 2014.

CLARK, Anna. "Female Sexuality". U: *The Routledge History of Women in Europe since 1700*, ur. Deborah Simonton. New York: Routledge, 2007, 54-92.

ČAČKOVIĆ, Miroslav. "Žena kao dobrovoljna bolničarka." *Liječnički vjesnik* 37 (1915), br. 2: 33-38.

ČERVENJAK, Jelena; ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata. "Modernizacijska kretanja i položaj žena u gradu Osijeku na prijelazu 19. u 20. stoljeće". *Scrinia Slavonica* 14 (2014): 129-141.

ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ, Vesna. "In memoriam. Vera Stein Erlich 1897-1980". *Revija za sociologiju* 10 (1980), br. 1-2: 105-107.

ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ, Vesna. "In memoriam. Vera Stein Erlich". *Etnološka tribina* 31 (2001), br. 24: 275-277.

DANIEL, Ute. "Women's Work in Industry and family: Germany, 1914-18". U: *The Upheaval of War. Family, Work and Welfare in Europe 1914-1918*. ur. Richard WALL i Jay WINTER. Cambridge: Cambridge University Press, 1988, 267-296.

DANIEL, Ute. *The War From Within. German Working-Class Women in the First World War*. Oxford: Berg, 1997.

DOBROVŠAK, Ljiljana. "Fragmenti iz povijesti Židova u Hrvatskoj za Prvog svjetskog rata (1914. – 1918.)." *Novi Omanut : prilog židovskoj povijesti i kulturi* (2014), br. 4 (124): 1-4.

DOBROVŠAK, Ljiljana. "Fragmenti povijesti Židova u Hrvatskoj za Prvog svjetskoga rata (1914. – 1918.)." U: *1918. u hrvatskoj povijesti. Zbornik radova*, ur. Željko Holjevac. Zagreb: Matica hrvatska, 2012, 427-454.

DOBROVŠAK, Ljiljana. "Fragments from the history of the Croatian Jews during the First World War (1914-1918)". *Review of Croatian History* 10 (2014), br. 1: 113-136.

DOBROVŠAK, Ljiljana. "Izginuše div-junaci". *Novi Omanut : prilog židovskoj povijesti i kulturi* (2014), br. 4 (124): 4.

DOBROVŠAK, Ljiljana. "Židovi u Našicama do Holokausta". U: *Židovi u Našičkom kraju. Zbornik radova*, ur. Silvija Lučevnjak. Našice: Udruga za hrvatsku povjesnicu Našice, 2011, 7-24.

DOBROVŠAK, Ljiljana. *Židovi u Osijeku. Od doseljavanja do kraja Prvoga svjetskog rata*. Osijek: Židovska općina Osijek; Čarobni tim, 2013.

DOBROVŠAK, Ljiljana. *Židovi u Srijemu. Od doseljavanja do Holokausta*. Vukovar: Državni arhiv u Vukovaru, 2017.

DOBROVŠAK, Ljiljana; PERNJAK, Dejan. *Židovi u Križevcima. Povijest, značaj i naslijeđe*. Križevci: Gradski muzej, 2015.

DOJČ, Vera. "100 godina organiziranog rada židovskih žena u Zagrebu". U: *200 godina Židova u Zagrebu*. Zagreb: Jevrejska opština Zagreb, 1988, 53-61.

ERNEČIĆ, Dražen, ur. *Slobodni i kraljevski grad Koprivnica u Prvom svjetskom ratu 1914. – 1918*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2014.

FELDMAN, Andrea. "Vera Stein Erlich – skica za jedan podijeljeni život". U: *Žene kroz povijest. Zbornik radova*, ur. Matea Jalžević i Petra Marinčić. Zagreb: Institut „Vlado Gotovac“, Ženska infoteka, 2004., 141-160.

FELL, Alison S. "French women do not wish to talk about peace: Julie Siegfried and the Response of the Conseil National des Femmes Françaises to the First World War". U: *The Women's Movement in Wartime, International Perspectives 1914-19*, ur. Alison S. Fell i Ingrid Sharp. S. l.: Palgrave Macmillan, 2007, 53-66.

FUCHS, Rachel G.; THOMPSON, Victoria E. *Women in Nineteenth Century Europe*. S. l.: Palgrave Macmillan, 2005.

FUREŠ, Rajko; HABEK, Dubravko; KOZINA, Drago. "Bolnica Crvenog križa u Krapini tijekom Prvog svjetskog rata od 1914. do 1918." *Acta medico-historica Adriatica* 14 (2016), br. 1: 133-144.

GOLDSTEIN, Ivo. "Dobrotvorno i socijalno djelovanje židovske zajednice u Zagrebu u 19. i 20. stoljeću". *Revija za socijalnu politiku* 12 (2005), br. 3-4: 285-300.

GOLDSTEIN, Ivo. *Židovi u Zagrebu 1918. – 1941*. Zagreb: Novi Liber, 2004.

GOOD, David E.; GRANDNER, Margarete; MAYNES, Mary Jo, ur. *Austrian Women in the Nineteenth and Twentieth Centuries: Cross-disciplinary Perspectives (Austrian and Habsburg Studies)*, Austrian Studies Volume 1. Oxford: Berghahn Books, 1996.

GRAYZEL, Susan R. *Women and the First World War*. London; New York: Routledge Taylor; Francis Group, 2002.

GRAYZEL, Susan R. *Women's Identities at War: Gender, Motherhood and Politics in Britain and France during the First World War*. London: UNC Press Books, 1999.

HAMERŠAK, Filip; DOBROVŠAK, Ljiljana. "Croatian-Slavonian Jews in the First World War". U: *The Great War. Reflections, Experiences and Memories of German and Habsburg Jews (1914-1918)*, ur. Petra Ernst, Jeffrey Grossman i Ulrich Wyrwa. *Quest. Issues in Contemporary Jewish History. Journal of Fondazione CDEC*, n. 9 October 2016, 94-121. url: www.quest-cdecjournal.it/focus.php?id=378.

HAYS, Megan. "Valjane majke i blage kćeri – odgoj i izobrazba žena u nacionalnom duhu u Hrvatskoj u 19. stoljeću". *Otium* 4 (1996), br. 1-2: 85-95.

HEALY, Maureen. *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire. Total War and Everyday Life in World War I*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

HERMAN KAURIĆ, Vijoleta. "Dobrotvorne akcije 'za naše junake' i njihove obitelji". U: *Odjeci s bojišnice. Zagreb u Prvom svjetskom ratu. Katalog izložbe*, ur. Kristian Strukić. Zagreb: Muzej grada Zagreba, 2015, 94-101.

HERMAN KAURIĆ, Vijoleta. "Dobrotvornost u Prvom svjetskom ratu". *Luč: časopis Ogranka Matice hrvatske Velika Gorica* 3 (2015), br. 3: 45-52.

HERMAN KAURIĆ, Vijoleta. "Koliko je društava djelovalo u Zagrebu za vrijeme Prvog svjetskog rata?" *Historijski zbornik* 62 (2009), br. 2: 427-463.

HERMAN KAURIĆ, Vijoleta. "Ozračje dobrotvornih priredbi održanih u Zagrebu tijekom Prvoga svjetskoga rata". U: *Godina 1918. Prethodnice, zbivanja, posljedice. Zbornik radova*, ur. Zlatko Matijević. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010, 49-71.

HERMAN KAURIĆ, Vijoleta. "Prvi svjetski rat u hrvatskoj historiografiji". U: *Srijem u Prvom svjetskom ratu 1914. – 1918. Zbornik radova*, ur. Stjepan Prutki. Vukovar: Državni arhiv u Vukovaru, 2016, 21-44.

HERMAN KAURIĆ, Vijoleta. "Za naše junake... Rad dobrotvornih humanitarnih društava u gradu Zagrebu 1914. – 1918." Neobjavljena doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2007.

HERMAN KAURIĆ, Vijoleta. "Život u Karlovcu u pozadini Velikog rata". U: *Za kralja i dom. Karlovac i Prvi svjetski rat*, ur. Sanda Kočevar. Karlovac: Gradski muzej, 2014, 4-15.

HERMAN, Vijoleta. "Bibliografija radova o Prvom svjetskom ratu objavljenih u historijskim časopisima u razdoblju 1945. – 1998." *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 32-33 (1999-2000): 491-498.

HORVAT, Vlado. *Vukovarska društva 1859. – 1945*. Vukovar: Gradski muzej, 2007.

HRELJA, Damir. *Dok govore topovi muze (ne) šute. (Društveni život Varaždina 1915.). Katalog izložbe.* Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu, 2015, 12-29.

HUSINEC, Franjo. *110 godina Crvenog križa u Križevcima.* Križevci: Ogranak Matice hrvatske, 2008.

IVELJIĆ, Iskra. *Očevi i sinovi. Privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća.* Zagreb: Leykam international, 2007.

JALŠIĆ ERNEČIĆ, Draženka; ERNEČIĆ, Dražen. "Crveni križ Koprivnice u Prvom svjetskom ratu". U: *Slobodni i kraljevski grad Koprivnica u Prvom svjetskom ratu 1914-1918. Katalog izložbe.* Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2014, 25-27.

JURIĆ, Mirjana. "Zagreb u Prvome svjetskom ratu: povijesne novine kao izvor za istraživanje socijalne povijesti". *Libellarium* 2 (2009), br. 2: 121-144.

KECMAN, Jovanka. *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama: 1918. – 1941.* Beograd: Narodna knjiga; Institut za savremenu istoriju, 1978.

KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. "Briga Podravine za djecu ugroženu u Prvom svjetskom ratu". *Podravina* 5 (2006), br. 10: 130-157.

KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. "Jedno viđenje povijesti grada Koprivnice od 1901. do 1918." *Podravina* 8 (2009), br. 16: 24-28.

KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. *Društvo čovječnosti 1846. – 1946.* Zagreb: Židovska općina Zagreb; Kulturno društvo "Miroslav Šalom Freiberg", 1998.

KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. *Radni slojevi Zagreba od 1918. do 1931.* Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1973.

KOLAR, Mira. *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvoga svjetskog rata.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje; Dom i svijet, 2008.

KOVAČ, Vlasta. "Jake žene. Židovke koje su ušle u hrvatsku leksikografiju". *Novi Omanut : prilog židovskoj povijesti i kulturi* (2016), br. 1 (130): 1-3.

KOVAČIĆ, Milivoj et. al. *Stazama dobrote. 120 godina Crvenog križa u Koprivnici.* Koprivnica: Nakladna kuća "Dr. Feletar", 2001.

KRANJČEV, Branko. *Našice u Prvom svjetskom ratu 1914. – 1918.* Našice: vlastita naklada u suradnji sa Zavičajnim muzejom Našice, 2015.

KRULJAC SEVER, Jadranka. *Prvi svjetski rat u čazmanskome kraju. Predratno, ratno i poslijeratno razdoblje 1912. – 1920.* Čazma: Gradski muzej Čazma, 2014.

LACKOVIĆ, Darko. "Humanitarni rad na stubičkom području u vrijeme Prvog svjetskog rata". *Hrvatsko zagorje* (2014), br. 1-2: 48-55.

LALJAK, Stjepan, prir. *Marijana Fišer-Herman (1897. – 1994.), uz stotu godišnjicu rođenja i petu obljetnicu smrti*, II. izdanje. Zaporešić: Matica hrvatska Zaporešić, 1999.

LONČARIĆ, Magdalena. "Dobrotvorna djelatnost i humanitarne akcije u Varaždinu i Županiji varaždinskoj tijekom Prvog svjetskog rata". U: *Varaždin i sjeverozapadna Hrvatska u Velikom ratu 1914. – 1918. Zbornik*, ur. Stjepan Damjanović. Zagreb; Varaždin: HAZU; Zavod za znanstveni rad HAZU u Varaždinu, 2014, 407-428.

LONČARIĆ, Magdalena. "Leitner". U: *Hrvatski biografski leksikon (online)*. Leksikografski zavod "Miroslav Krleža". Pristup ostvaren 26. 7. 2017. <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6994>.

LONČARIĆ, Magdalena. *Tragom židovske povijesti i kulture u Varaždinu*. Varaždin: Gradski muzej, 2003.

LONČARIĆ, Magdalena. *Varaždinska dobrotvorna društva 1828. – 1945*. Varaždin: Gradski muzej Varaždin, 2001.

MIRNIK, Ivan. "Obitelj Alexander ili kratka kronika izbrisano vremena". *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 28 (1995): 96-127.

MIROŠEVIĆ, Franko. "Pučko školstvo i pismenost u Zagrebu u Prvom svjetskom ratu". *Anali za povijest odgoja* 13 (2014). 9-44.

MIŠKOVIĆ, Milorad; STOJANOVIĆ, Lazar. "Uloga i značaj organizacije Crvenog križa u Osijeku za vrijeme Prvog svjetskog rata". U: *Zbornik radova Prvog simpozija povijesti zdravstvene kulture Slavonije i Baranje*. ur. Branko MILOŠEVIĆ et.al. Osijek: Znanstveno društvo za povijesti zdravstvene kulture ZO Osijek, Bjelovar: Prosvjeta, 1982, 154-166.

OBAD, Vlado. "Vilma Vukelić, prva zastupnica ženskih prava na slaven-skom jugu". *Forum : mjesečnik Razreda za književnost Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 42 (2003), knj. 74 (75): 432-436.

OGRAJŠEK GORENJAK, Ida. "On uči, ona pogada, on se sjeća, ona proguruje – pitanje obrazovanja žena u sjevernoj Hrvatskoj krajem 19. stoljeća". U: *Žene u Hrvatskoj. Ženska kulturna povijest*, ur. Andrea Feldman. Zagreb: Institut "Vlado Gotovac"; Ženska infoteka, 2004, 157-179.

OGRAJŠEK GORENJAK, Ida. *Opasne iluzije. Rodni stereotipi u međuratnoj Jugoslaviji*. Zagreb: Srednja Europa, 2014.

OSTAJMER, Branko; GEIGER, Vladimir. "Dobrotvorna djelatnost đakovačkih društava i ustanova tijekom Prvog svjetskog rata". *Scrinia Slavonica* 14 (2014): 159-192.

PLESKALT, Željko; RAVENŠČAK, Antonija; ABRAMOVIĆ, Zoran; MATIĆ, Tomislav; SITTA, Silvija. *Bjelovar u Velikom ratu 1914. – 1918*. Bjelovar: Gradski muzej Bjelovar, 2014.

PRELENDA, Sandra. "Žene i prvi organizirani oblici praktičnog socijalnog rada u Hrvatskoj". *Revija za socijalnu politiku* 12 (2005), br. 3-4: 319-332.

PRUTKI, Stjepan. *Vinkovački kraj u Velikom ratu 1914. – 1918. Zbornik radova i katalog izložbe*. Vinkovci; Vukovar: Povijesno i športsko društvo Hrvatski sokol; Državni arhiv u Vukovaru, 2016.

RANDOLPH HIGONNET, Margaret. *Behind the Lines: Gender and the Two World Wars*. New Haven: Yale University Press, 1987.

RAUCHENSTEINER, Manfred. *The First World War and the End of the Habsburg Monarchy, 1914-1918*. Wien; Köln: Weimar Böhlau Verlag, 2014, 415-440.

ROBERT, Jean-Louis. "Women and work in France during the First World War". U: *The Upheaval of War. Family, Work and Welfare in Europe 1914-1918*. ur. Richard WALL i Jay WINTER. Cambridge: Cambridge University Press, 1988, 251-266.

ROSE, Alison. *Jewish Women in Fin de Siècle Vienna*. S. l.: University of Texas Press, 2010.

ROZENBLIT, Marsha L. *Reconstructing a National Identity. The Jews of Habsburg Austria during World War I*. Oxford: Oxford University Press, 2001.

SHNYROVA, Olga. "Feminism and Suffrage in Russia: Women, War and Revolution, 1914-1917." U: *The Women's Movement in Wartime, International Perspectives 1914-19*, ur. Alison S. Fell i Ingrid Sharp. S. l.: Palgrave Macmillan, 2007, 124-140.

SIEBRECHT, Claudia. "Martial Spirit and Mobilization Myths: Bourgeois Women and the 'Ideas of 1914' in Germany". U: *The Women's Movement in Wartime, International Perspectives 1914-19*, ur. Alison S. Fell i Ingrid Sharp. S. l.: Palgrave Macmillan, 2007, 38-52.

SLANČEK, Gordana; ZOVAK, Domagoj. *Brod na Savi i Prvi svjetski rat (1914. – 1918.)*. Katalog izložbe. Slavonski Brod: Državni arhiv u Slavanskom Brodu, 2014.

SRŠAN, Stjepan; ĐUKIĆ, Marko. *Povijest Crvenog križa u Osijeku*. Osijek: Hrvatski Crveni križ, Gradsko društvo Crvenog križa Osijek, 2003.

ŠALIĆ, Tomo. *Židovi u Vinkovcima i okolici*. Osijek: Židovska općina Osijek; Kulturno društvo "Miroslav Šalom Freiburger", 2002.

ŠEGO, Jasna. "O ženama u 'Viencu' i o liku učiteljice u trima književnim tekstovima 19. stoljeća". *Kroatologija 2* (2011), br. 2: 141-160.

ŠIKIĆ, Jasna. „Fišer-Herman, Marijana“, u: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 4. Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 1998, 284-285.

ŠILOVIĆ, Josip. *Karitativni rad za vrijeme rata*. Zagreb, 1915.

ŠVOB, Melita. "Razvoj ženskih općih i židovskih organizacija". U: *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*. Ur. Ognjen KRAUS. Zagreb: Židovska općina Zagreb, 1998, 268-282.

The Central Database of Shoah Victims' Names. Yad Vashem. Pristup ostvaren 28. 7. 2017. <https://yvng.yadvashem.org/nameDetails.html?language=en&itemId=11415001&ind=73>.

TOMIČIĆ, Antonija. „Women Workers in Zagreb in the First World War“. Magistarski rad, Srednjoeuropsko sveučilište u Budimpešti, 2016.

URODA KUTLIĆ, Jasmina, ur. *Prvi svjetski rat u zbirkama Kulturno-povijesnog odjela MMK*. Kutina: Muzej Moslavine Kutina, 2014.

VLAHOVIĆ, Biserka. "Razvoj i djelovanje dobrovoljnih vatrogasnih društava na području sjeverozapadne Hrvatske". U: *Varaždin i sjeverozapadna Hrvatska u Velikom ratu 1914. – 1918. Zbornik*, ur. Stjepan Damjanović. Zagreb; Varaždin: HAZU; Zavod za znanstveni rad HAZU u Varaždinu, 2014, 527-579.

VLAISAVLJEVIĆ, Dajana. *Ruža Klein Meštrović: nepoznata umjetnica = unknown artist. Katalog izložbe*. Zagreb: Moderna galerija, 2009.

VLAŠIĆ, Vesna. "Prvi svjetski rat kroz novinske članke 'Glasnika županije požeške'". *Dani Hvarskog kazališta : građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu* 41 (2015), br. 1: 428-449.

VUKELIĆ, Vilma. *Tragovi prošlosti. Memoari*, drugo izdanje. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 2003.

WEISZ-MALEČEK, Renée. *Židovi u Križevcima*. Zagreb: Židovska općina Zagreb, 2012.

ŽIDOVEC, Zdravko. *Hrvatski Crveni križ. 125 godina u službi humanosti (povijesni pregled)*. Zagreb: Hrvatski Crveni križ, 2003.

ŽUPAN, Dinko. "Uzor djevojke': obrazovanje žena u Banskoj Hrvatskoj tijekom druge polovice 19. stoljeća". *Časopis za suvremenu povijest* 33 (2001), br. 2: 436-452.

ŽUPAN, Dinko. *Mentalni korzet. Spolna politika obrazovanja žena u Banskoj Hrvatskoj (1868. – 1918.)*. Osijek; Slavonski Brod: Učiteljski fakultet u Osijeku; Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2013.

SUMMARY

Jewish Benefactor Women – The Role of Female Members of Jewish Families during World War I

World War I was the greatest military conflict in the history of mankind to date. At first, it was conceived as a lightning war, but soon changed into a long war of attrition. Until recently, World War I has been viewed in Croatian historiography through traditional male eyes, but this is changing thanks to the younger generation of historians, who are focusing their research on the role of women during the war. Women offered not only unconditional and silent support to men, but their role also changed during the war since, after the men departed for the front, they were left in charge of estates and enterprises and, due to a lack of qualified manpower, became nurses, caretakers, public servants, or factory workers. In various ways, they were engaged in the collection of contributions and the organisation of various charities for assisting the families of those most adversely affected by the war. Since research on the role of women during World War I is still in its infancy, most of the works published thus far presented the wives of distinguished members of Croatian society (baronesses, countesses). Prompted by the desire to prevent the names of certain other women from being forgotten, this paper puts emphasis on the charity and humanitarian work of women who hailed from distinguished Jewish families in Croatia, and who devoted themselves to working in various confessional and other humanitarian organisations and associations. Women from Jewish families demonstrated solidarity with benefactors of all confessions and regardless of the confession of the persons who required assistance, since war-related suffering affected all the citizens of Austria-Hungary, regardless of sex, confession, or social status.

Key words: women; Jewish women; ladies' associations; charity work; social life; World War I; Banal Croatia